

Research Article / Araştırma Makalesi

KAYIT DIŞI İSTİHDAMIN SAĞLIK HİZMETLERİ FİNANSMANI ÜZERİNE ETKİLERİ

Serap PÜREN¹

ÖZET

Kayıt dışı istihdam, Türkiye ekonomisi için önemli ve halâ önüne geçilememiş bir sorundur. Bu sorun bütçe üzerinde olumsuz etkiler yaratmakta ve bu da en başta Sosyal Güvenlik Kurumunun (SGK) prim kayıpları nedeniyle finansman açıklarıyla karşı karşıya kalması anlamına gelmektedir. Kayıt dışı istihdamın yol açtığı bu SGK prim kayıpları da sağlık hizmetleri finansmanı üzerinde önemli bir yük oluşturmaktadır. Çalışma, kayıt dışı istihdamın, SGK prim gelirleri açısından uğradığı sigorta prim kaybı boyutunu ortaya koymayı hedeflemiştir. 4/a asgari ücretli çalışanların oluşturduğu SGK prim kayıpları beş yıllık veriler üzerinden Kayıt dışı İstihdam Tahmini Yöntemi ile hesaplanmıştır. 4/a kapsamındaki çalışan için asgari ücret düzeyinde kayıt dışı istihdamın neden olduğu sigorta prim kaybının; 2019 yılında SGK finansman açığının Yaklaşık binde 5'ini karşılarken 2020 yılında yaklaşık binde 3'ünü, 2021 yılında yaklaşık yüzde 11'ini, 2022 yılında yaklaşık yüzde 13,5'ini ve 2023 yılında yaklaşık yüzde 33'ünü karşıladığı ortaya konmuştur. Yıllar itibariyle kayıt dışı istihdamın oluşturduğu prim kayıplarının SGK finansman açıklarını karşılama oranlarının Türkiye'de kayıt dışılığın büyüklüğünü ve sağlık hizmetleri finansmanı açısından önemini bir kez daha ortaya koymuştur. Sonuç olarak, Türkiye'de kayıt dışı istihdam mücadele edilmesi gereken önemli bir sorundur ve bu sorunun önlenmesine yönelik etkili maliye politikalarına ihtiyaç vardır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Finansmanı, Sağlık Finansman Modelleri, Kayıt dışı İstihdam, Sağlık Ekonomisi.
JEL Sınıflandırması: A1, E24, E26.

EFFECTS OF UNREGISTERED EMPLOYMENT ON HEALTH CARE FINANCING

ABSTRACT

Unregistered employment is a significant and still unresolved problem for the Turkish economy. This problem has negative effects on the budget, and this primarily means that the Social Security Institution (SGK) faces financing deficits due to premium losses. These SGK premium losses caused by unregistered employment also create a significant burden on healthcare financing. The study aimed to reveal the extent of insurance premium losses incurred by unregistered employment in terms of SGK premium revenues. SGK premium losses caused by employees earning minimum wage under 4/a were calculated using the Unregistered Employment Estimation Method over five years of data. It was revealed that the insurance premium loss caused by unregistered employment at the minimum wage level for employees under 4/a covered approximately 0.5 per thousand of the SGK financing deficit in 2019, approximately 0.3 per thousand in 2020, approximately 11 percent in 2021, approximately 13.5 percent in 2022, and approximately 33 percent in 2023. The ratio of premium losses caused by unregistered employment to the SSI financing deficits over the years has once again revealed the magnitude of unregistered employment in Turkey and its importance in terms of health service financing. In conclusion, unregistered employment in Turkey is an important problem that needs to be combated and effective fiscal policies are needed to prevent this problem.

Keywords: Health Financing, Health Financing Models, Informal Employment, Health Economics.
JEL Classification Codes: A1, E24, E26.

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı, Zonguldak, Türkiye, serappuren67@gmail.com

EXTENDED SUMMARY

Research Questions & Purpose

The informal economy can be defined as the unrecorded, hidden and underhanded conduct of economic transactions through legal or illegal means. It is very important to determine the solutions to be created in order to prevent the informal economy and to record the informal economy. As a matter of fact, knowing the causes of informality can be reduced by establishing measures to be taken against such transactions. The negative impact of the informal economy on the health system leads to unregistered employment. According to SGK (2023), unregistered employment is defined as "the non-reporting or underreporting of the work of persons who participate in employment by working in legal jobs to the relevant public institutions and organizations in terms of days or wages". Unregistered employment can be affected by many reasons such as the level of development of countries, financial policies and education level. In this study, these reasons are categorized under three headings: socio-cultural, economic and public reasons. Health care financing, Health care financing is the financing of the resources required to meet health expenditures. Health care financing is explained by the health care financing triangle, which is expressed as the process of obtaining income, accumulating it in the fund, distributing resources or purchasing services (Figure 1). The development of the health sector has brought along the need for financing to provide health services. In this study, taking into account the health system model as stated in OECD (1987), national and social health insurance and financing through taxes are discussed under the title of public financing models, while private health insurance, medical savings and out-of-pocket payments are discussed under the title of private financing models.

The study shows that SSI premium losses caused by informal employment are a significant burden on health services financing. The study aims to estimate the insurance premium losses caused by unregistered employment in Turkey for the last 5 years covering the years 2019-2023 and to reveal the financing deficit coverage rates of the SGK as of these years. In this context, it aims to reveal the dimensions of the insurance premium losses caused by unregistered employment of 4/a minimum wage workers and the financing deficit of the SGK by utilizing the Unregistered Employment Estimation approach with the Employment Method..

Literature Review

The literature review shows that studies on informal employment generally draw attention to the causes of informal employment or the size of the damage it causes to the national economy. Ilgın (1999), in his study evaluating the rate of unregistered employment in terms of GNP, found that unregistered employment increased in the 1991-2001 period and reached 64.4% on average, increased up to 84% in 1995 after the 1994 crisis, decreased to 54% in 2000 and increased again in 2001 and reached 66.2% of registered GNP. Mossialos & Dixon (2002) found that demographic factors, changes in social values and economic pressures affect health care financing. Sarıca (2006), in his study examining informal employment rates within the framework of sectoral, regional and demographic variables, found that while the rate of informal employment in the non-agricultural sector was 34% in 2005, this rate was 88% in the agricultural sector for the same year and that informality in the agricultural sector was quite high. In addition, it is also among the findings of the study that the rate of informal employment in the Southeastern Anatolia Region is quite high and this is due to the manufacturing and retail trade sectors in this region. Karaarslan (2010), on the other hand, found that the loss caused by the employees who are not reported to the SSI in Turkey is approximately 30 billion TL and that the state suffers losses in this sense. Fidan & Genç (2013) revealed that micro enterprises cause the highest premium loss to the Social Security Institution. Yılmaz (2016) found that the tax loss caused by unregistered economic activities imposes costs in the short term in the form of budget deficits, a budget burden equal to the interest to be paid in case the deficit is financed by borrowing, causing incomplete production of some services, and in the long term, it can create much more important consequences such as threatening the country's financial independence first and then its political independence. Görmüş (2023) used the 2021 Household Labor Force Survey micro data in his study in the context of Turkey. In the study, he examined the differences between young women and men in the relationship between demographic factors and work-related contexts of informal employment. As a result of the study, he revealed that young men are more affected by informal employment than young women, that young people with low levels of education are more likely to be employed informally in small-scale enterprises, part-time and low-wage jobs below the minimum wage, and that young people try to compensate for their income gaps by looking for additional work.

Methodology

As of the 2019-2023 periods, calculations were made for the unregistered estimation of the employment method on 4/a insured employees, and the insurance premium losses incurred by the SGK as of these years were revealed. For the calculations, data for the years 2019, 2020, 2021, 2022 and 2023 were obtained from the SGK, TÜİK, ÇSGB databases. In the study, the insurance premium rates for these years were used to calculate the size of unregistered employment.

Results and Conclusion

In 2019, the insurance premium loss caused by unregistered employment at the minimum wage level for employees within the scope of 4/a was TL 1,930,150,250, which covers approximately 0.5 per thousand of the SGK financing deficit of 39.945 million TL for 2019, while the insurance premium loss of TL 1,867,437,074 for 2020 covers approximately 0.3 per thousand of the SGK financing deficit of 67.469 million TL for 2020. Similarly, while the insurance premium deficit caused by unregistered employment in 2021 was TL 2,412,827,094, the SGK financing deficit in 2021 was TL 21,613 million, covering approximately 11% of this deficit, the insurance premium loss of TL 5,394,369,650 in 2022 covered approximately 13.5% of the SGK financing deficit of TL 39,732 million in the same year. Finally, the insurance premium loss of TL 13,091,569,100 in 2023 covered approximately 33% of the SGK financing deficit of TL 39,385 million in 2023. In my opinion, in order to prevent unregistered employment in Turkey, studies focusing more on the causes of unregistered employment should be conducted, these causes should be revealed, and new policies should be developed to solve these causes.

1. Giriş

Sağlık sektörü harcamalarının artması ve kişilerin sağlık hizmetleri ile ilgili ödemelerde zorluklar yaşamaları sağlık hizmetlerinden yararlanamama sorununa sebep olmaktadır. Bu nedenle sağlık hizmetlerinden yararlanan kişi sayısının artırılması ya da sağlık hizmetlerinden herkesin yararlanabilmesi için ülkelerin sağlık finansmanı konusunda düzenlemeler yapma gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda ülkeler sağlık hizmetleri finansman modelleri oluşturmuş ve modellerle sağlık sorunu yaşayan ya da ileride yaşayabilecek herkesi kapsamı içine almıştır. Fakat bu modellerin tam ve düzgün işleyebilmesi için bireylerin de üzerine düşen görevleri ifa etmesi gerekmektedir. Bu ödevleri yerine getirmeyen veya eksik yerine getirenler nedeniyle devlet, sağlık hizmetleri için gerekli olan finansmanı sağlayamamakta ve topluma daha iyi sağlık hizmeti sunabileceksen sunamamaktadır. Üzerine düşen görevi yerine getirmeyenlerin neden olduğu sağlık ekonomisini sekteye uğratan kayıt dışı istihdam, bu anlamda SGK'yı sigorta prim gelirleri açısından olumsuz etkilemektedir.

SGK'yı sigorta prim kaybına uğratan kayıt dışı istihdamın boyutunu ortaya koymayı amaçlayan çalışmada, kayıt dışılığın neden olduğu prim kaybı, istihdam yönteminden yararlanılarak tahmin edilmiştir. Bu tahmin, son 5 yıllık verileri kapsayan dönemi işaret eden 2019-2023 yıllarını kapsamaktadır. Çalışmanın bu yılları kapsamamasının sebebi ise bu yılların Türkiye'de pandemi öncesi, pandemi ve pandemi sonrası dönemlere işaret ediyor olmasıdır. Türkiye'de bu dönemler nezdinde kayıt dışı istihdamdaki oransal değişimlerin yanı sıra pandemi döneminin kayıt dışı istihdam üzerindeki etkisinin de ortaya konması hedeflenmiştir. Çalışma için 2019 yılından 2023 yılını da kapsayan dönemler bazında kayıt dışı istihdamın neden olduğu SGK prim kayıpları hesaplanmış olup bu hesaplamalar 4/a asgari ücretli çalışanlar üzerinden yapılmıştır. Hesaplamalar için gerekli olan veriler SGK, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB)'den sağlanmıştır.

Bu çalışmanın ilk bölümünde kavramsal çerçeveye yer verilerek öncelikle kayıt dışı ekonomi, kayıt dışı istihdam kavramlarına değinilmiş ardından kayıt dışı istihdamın nedenlerine odaklanılmıştır. İkinci bölümde, sağlık hizmetleri finansmanı, sağlık hizmetleri üçgeni etrafında incelenerek finansman modelleri açıklanmış ve kayıt dışı istihdama yönelik güncel literatür verilmiştir. Üçüncü bölümde çalışmanın metodolojik bölümüne yer verilmiştir. Dördüncü bölümde, çalışmanın asıl hedefi olan 2019-2023 dönemleri itibarıyla 4/a sigortalı çalışanlar üzerinden istihdam yöntemiyle kayıt dışı tahminine yönelik hesaplamalar yapılarak kayıt dışı istihdamın bu yıllar itibarıyla SGK'yı uğrattığı sigorta prim kayıpları ortaya konmaya çalışılmıştır. Son bölüm olan beşinci bölümde ise bulguların değerlendirilmesi ve çözüm önerilerinin sunulması ile çalışma sonlandırılmıştır. Çalışma, Türkiye'de son beş yıllık süreç açısından kayıt dışı istihdamın boyutları ve seyrini ortaya koyması ile literatüre katkı sunmaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

Kavramsal çerçeve için genelden özele doğru bir yol izlenmiş bu bağlamda öncelikle kayıt dışı ekonomi kavramına yer verilmiştir. Sağlık hizmetleri açısından oldukça önemli olan ülkelerin sağlık hizmetleri finansman modelleri, kamusal ve özel nitelikli olmak üzere iki başlık altında sınıflandırılarak ele alınmıştır. Kamusal nitelikli finansman modelleri başlığı altında; Sosyal Sağlık Sigortası, vergiler ile finansmana değinilirken özel nitelikli finansman modelleri başlığı altında ise; özel sağlık sigortası, tıbbi tasarruf, cepten yapılan ödemelere değinilmiştir.

2.1. Kayıt Dışı Ekonomi

Kayıt dışı ekonomiye dair ilk çalışmalar 1940'lı yıllarda başlamıştır (Çetintaş & Vergil, 2003: 16). Ancak bilimsel nitelikteki ilk araştırma, Philip Cagan tarafından 1958'de Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin, İkinci Dünya Savaşı sırasında beyan edilmeyen gelirlerini parasal yöntemle belirlemeye yönelik çalışmasıdır (Ilgın, 1999: 1). Kayıt dışı ekonomi, sınırları tam ve somut bir şekilde ortaya konulamamış hemen hemen tüm ülkelerin ortak sorunu ve evrensel bir meseledir. Kayıt dışı ekonomi; birbirinden farklı çeşitli faaliyetleri kapsayan çok boyutlu ve karmaşık bir yapıya sahiptir bu nedenle bu kavram için literatürde de tam fikir birliği sağlanamamıştır. Literatürdeki bu farklı tanımlar, farklı içeriklere sahip terimler olsalar da üzerinde fikir birliğine varılmış bir tanımının olmamasından dolayı birbirleri yerine kullanılabilirdiği görülmektedir. Uluslararası literatürde yeraltı ekonomisi olarak da ifade edilen kayıt dışı ekonomi ile ilgili bu terimlerin bazılarını İngilizce karşılıklarıyla değinilmiştir. Farklı kaynaklardan derlenen ve kayıt dışı ekonomi olarak ifade edilen bu terimler; gölge ekonomi (shadow economy), saklı ekonomi (subterranean economy), gri ekonomi (grey economy), gizli ekonomi (clandestine, hidden economy), enformel ekonomi (informal economy), ikinci ekonomi (second economy), yasadışı ekonomi (illegal economy), beyan dışı ekonomi (unreported economy), kara ekonomi (black economy), gözlenemeyen ekonomi (unobserved economy), paralel ekonomi (parallel economy), kayıt dışı ekonomi (unrecorded economy), yeraltı ekonomisi (underground economy) olarak ifade edilebilir (Feige, 1990: 4-5).

Bu terimlerin yanı sıra *ikili ekonomi "dual economy"*, *düzensiz ekonomi "irregular economy"*, *marjinal ekonomi "marginal economy"* gibi kavramlar da kayıtdışı ekonomi için kullanılan diğer terimlerdir (Gümüş, 2000: 65). Belirsiz olan bu kavramların çok oluşu, keşfedilmemiş büyük ölçekte bir ekonomik alana ve literatürde bu kavramın karışıklığına işaret etmektedir (Feige, 1990: 5). Daha önce de değinildiği üzere her ne kadar literatürde kayıt dışı ekonomi için birbirinden farklı terimlere yer verildiği ve kavram karışıklığına neden olduğu görülse de aslında bu terimler genellikle kayıt dışı ekonominin farklı yönleri için kullanılmaktadır. Nitekim enformel ekonomi ve gölge ekonomisi kavramları kayıt dışı ekonominin istihdam boyutuna; gizli ekonomi ve beyan dışı ekonomi kavramları vergi boyutuna; yasa dışı ekonomi ve kara ekonomi kavramları ise illegal olma boyutuna dikkat çekmek amaçlı kullanılmaktadır (Ilgın, 2002: 145).

Kayıt dışı ekonomi; ekonomik işlemlerin kayıt altına alınmaması, saklanması, legal ya da illegal yollara başvuruyla el altından yürütülmesi ya da bildirilmeyen veya resmi makamlara yetersiz şekilde bildirilen ekonomik faaliyetleri kapsar (Eralp, 2023: 141). Değişik adlarla ifade edilen kayıt dışı bu ekonomik faaliyetler; vergi kaçakçılığı, faturasız mal alış-satışı, maden ve silah kaçakçılığı, haksız muafiyet ve istisnalardan yararlanma, organize suçlar, sigortasız çalışma, sigortasız işçi çalıştırma, kaçakçılık, tefecilik, çek ve senet tahsilatı gibi yasaya aykırı faaliyetler olabileceği gibi; çiftçilerin ürettiğinden tohumluk ve geçimlik olarak ayırdığı kısım, komşuya yardım, ev hanımının çocuğuna bakması, ev işleri ve ekonomik üretimin aile içi yapılması gibi yasal faaliyetleri de kapsayabilir (Binbirkaya, 2006: 64). Bir ekonomide, ekonomik, mali, sosyal, politik, psikolojik ve yasalar ile ilgili olmak üzere birçok nedenden dolayı kayıt dışılık oluşabilir. Öncelikle içinde yaşadığımız sosyo-ekonomik ve sosyokültürel çevre, kayıt dışı ekonomiye uygun bir zemin oluşturabilmektedir (Sosyal Güvenlik Kurumu). Kayıt dışı ekonomi için literatürde tam bir fikir birliği olmadığından ortak bir tanım vermek zor olsa da Schneider & Enste (2000: 78) kayıt dışı ekonomiyi, resmi gayrisafi milli hasıla (GSMH) içerisinde yer almayan ve GSMH'ye katkıda bulunmayan tüm ekonomik faaliyetler olarak tanımlamıştır. Başka bir tanımda kayıt dışı ekonomi, "*kayıtlarda gözükmeyen, ölçülemeyen, vergilendiril(e)meyen yasal ya da yasadışı gelir yaratıcı ekonomik faaliyetler* şeklinde" ifade edilmiştir (Akbulak & Tahtakılıç, 2003: 18). Diğer bir deyişle kayıt dışı ekonomi, devletin verdiği mal ve hizmetlerden pay aldığı ve vergilendirilecek kazancı olmasına rağmen, devlete vergisini ödemeyen ya da eksik ödeyen kişilerin meydana getirdiği sınıai, ticari ve diğer faaliyetler bütünü olarak da tanımlanabilir (Ekin, 1995: 61).

Kayıt dışı ekonomi birçok ülkenin temel sorunlarından biri olmakla birlikte, devletlerin mali, politik, sosyal ve hukuki yapısı üzerinde önemli bir tehdit oluşturmakta bu tehdit de ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre değişiklik göstermektedir. Kayıt dışı ekonominin ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre değişiklik göstermesi;

gelişmiş ülkelerin vergi yükünün daha yüksek oluşuna, artan bürokratik engelleri yaşama olasılıklarına, bunun kayıt dışı ekonomik faaliyetleri teşvik edici olmasına ve dolayısıyla kayıt dışı istihdamın sıklığını artırmasına dayandırılabilir (Eralp, 2022: 1030). Kayıt dışı ekonomiye pek çok faktör neden olabilir. Metin & Erdem (2020), ulusal ve uluslararası literatürü inceleyerek vergi yükleri, sosyolojik yapı, ahlaki değerler, güven duygusu, denetimsizlik, enflasyon ve ekonomik istikrarsızlık, hukuki ve politik koşulları kayıt dışı ekonomiye neden olan faktörler olarak yedi başlık altında toplamıştır. Kayıtlı ekonomide, işgücünün işverene toplam maliyeti ile işgücünün vergi sonrası kazancı arasındaki farkın artmasının, kayıt dışılığı da artırması beklenebilir. Bu iki kalem arasındaki fark toplam vergi yükünü yansıtırken SGK sistemi ile ilişkilidir (Öğünç & Yılmaz, 2000: 3). İşgücünün işverene toplam maliyeti ile işgücünün vergi sonrası kazancı arasındaki fark vergi takozu olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, ücret içindeki vergi ve sosyal güvenlik katkı payının artması işverenlerin çalıştırdıkları ücretliye daha yüksek ücret ödemesi anlamına gelmektedir. Böyle bir durumda işverenler, işgücü için daha düşük ücret ödedikleri kayıt dışı ekonomi içinde çalışmayı tercih etmektedir (Erkuş & Karagöz, 2009: 126). Kayıt dışı ekonominin önüne geçilebilmesi ve kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınabilmesi için oluşturulacak çözüm yollarının tespit edilebilmesi oldukça önem arz etmektedir. Nitekim kayıt dışılığın nedenlerinin bilinmesi, bu tür işlemlere karşı alınacak tedbirlerin oluşturulmasıyla azaltılabilecektir.

2.2. Kayıt Dışı İstihdam Kavramı

Kayıt dışı istihdam, Türkiye’de 1980’li yılların ardından ekonomide özel sektörün etkinliğinin artmasıyla ortaya çıkmış ve o yıllardan günümüze değin ekonomi üzerinde yük haline gelmiştir. Bu nedenle kayıt dışı ekonominin önemli bir bölümünü oluşturan kayıt dışı istihdamın, ekonomiye olumsuz etkisi ise sosyal güvenlik sistemi üzerindedir. Kayıt dışı ekonomideki çalışanların önemli bir kısmı, düşük ücretle çalışırken sosyal güvenlikli de yoksun olmaları SGK’yı sigorta prim gelirleri bakımından kayba uğratmaktadır.

Kayıt dışı istihdam, Türkiye’de genellikle Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK)’nın çalışma alanına girmektedir. Bundan dolayı çalışmada kayıt dışı istihdam kavramı öncelikle bu iki kurumun tanımlamaları çerçevesinde ele alınmıştır. Bu bağlamda TÜİK’e göre kayıt dışı istihdam; *“aktif nüfusa dâhil olan veya piyasada bizzat görev alan ancak herhangi bir uzun veya kısa vadeli sigorta kollarına dâhil olmaksızın çalışan kişilerin oluşturduğu istihdam türüdür”* (TÜİK). SGK’ya göre kayıt dışı istihdam ise *“sosyal güvenlik açısından niteliği itibarıyla yasal işlerde çalışarak istihdama katılan kişilerin, çalışmalarının gün veya ücret olarak ilgili kamu kurum ve kuruluşlarına hiç bildirilmemesi ya da eksik bildirilmesi...”* şeklinde tanımlanmaktadır (Sosyal Güvenlik Kurumu). SGK’nın tanımına göre kayıt dışı istihdam, sigortalı çalışanların sigorta primi ödeyecekleri esas kazançlarını düşük gösterilmek ya da çalıştığı işyerinden sigortalı gösterilmeden çalışmak şeklinde gerçekleşebilmektedir. SGK ile TÜİK’in kayıt dışı istihdam tanımları karşılaştırıldığında TÜİK’in kayıt dışı istihdam tanımında sadece sigortasız çalışmayı kapsamına aldığı SGK’nın ise TÜİK’e göre daha geniş bir tanımla sigortasız çalışmanın yanı sıra sigortalı çalışılan gün sayısının eksik gösterilmesi ile sigorta primlerinin kuruma eksik bildirilmesini de kapsadığı anlaşılmaktadır. Kayıt dışı istihdam, ülkelerin gelişmişlik düzeyine, ekonomisine, sosyal ve kültürel gelişmişliğine ve hükümet politikaları, bürokrasi gibi daha birçok nedene bağlı olarak değişiklik gösteren bir olgudur.

2.3. Kayıt Dışı İstihdamın Nedenleri

Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri, mali politikalar, eğitim düzeyi gibi birçok neden kayıt dışı istihdama neden olabilir. Kayıt dışı istihdamın nedenleri dönemden döneme değişebileceği gibi ülkeden ülkeye de farklılık gösterir. Ülkelerin ekonomik, sosyal, politik, hukuki durumuna göre değişiklik gösterebilen kayıt dışı istihdamın nedenlerinin bilinmesi ülkelerin kayıt dışı istihdam ile mücadele edebilmeleri ve çözüm üretebilmeleri açısından oldukça elzemdir. Kayıt dışı istihdamın nedenlerinin birçok çalışmada, genellikle ekonomik nedenler, sosyal nedenler ve yönetsel (kamusal) nedenler olarak sınıflandırıldığı görülmektedir (Aydın, 2013; Akgün, 2015; Kaleli, 2015; Şen, 2015). Kayıt dışı istihdamın nedenleri, çeşitli kaynaklarda ele alınışına göre değişiklik gösterse de; bu nedenler genellikle mali ve ekonomik nedenler, sosyo-kültürel nedenler, kamusal nedenler olarak öne çıkmaktadır. Çalışmada kayıt dışı istihdam nedenleri, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nın kategorize ettiği şekilde ekonomik nedenler, sosyal ve kültürel nedenler ile kamusal nedenler olmak üzere üç başlık altında toplanarak açıklanmıştır.

2.3.1. Sosyo-Kültürel Nedenler

Sosyo-kültürel nedenler, bir ülkede yaşayanların yaşam koşullarını belirler. Özellikle nüfusun hızla artması ve hızlı nüfus artışı nedeniyle çarpık kentleşme, çalışma hayatındaki değişim, eğitim eksikliği kayıt dışı istihdama neden olan sosyo-kültürel nedenler olarak sayılabilir. Bireyler daha iyi yaşamak için koşullarını iyileştirmek

amacıyla elde ettiği geliri artırmak ister. Bu istek de bireyleri kayıt dışı istihdama yöneltmektedir. Nüfusun hızla artması sonucu işgücü ve istihdamda artışa neden olmaktadır. Nüfus artışına göre yetersiz kalan istihdam ise bu ekonomilerde işsizlik oranlarının yükselmesine, bireyleri kayıt dışı ve daha düşük ücretler karşılığında ve hatta sosyal sigortasız ve çalışmaya elverişli olmayan ortamlarda çalışmaya itmektedir Kırsaldan kentlere doğru yönelen iç göçler kentlerdeki açık ve gizli işsiz sayısını artırıp kayıt dışı istihdam için çok ciddi bir işgücü potansiyeline neden olmaktadır. Ayrıca e niteliksiz işlerde çalışan ve gecekondularda yaşayanlarda geçimlerini kayıt dışı sağlamaktadır. Ülkelerin uyguladığı mali politikalar bireylerin elde ettikleri gelirler bakımından adil olmayan bir dağılım sergileyebilmekte ve gelir grupları arasında çok büyük dengesizliklere yol açabilmekte bu durum da bireylerin yoksullaşmasına neden olurken kayıt dışılığa itmektedir. Kayıt dışı istihdamda en önemli etkenlerden bir diğeri de çalışanların eğitim düzeyinin ve sosyal güvenlik konusundaki bilinç düzeylerinin düşük olmasıdır (Yereli & Karadeniz, 2004: 113; Azaklı, 2009: 31-33). Kayıt dışı istihdam eğitim düzeyi düşük olanlarda daha yüksek iken eğitim düzeyi yüksek olanlarda daha düşüktür. Bunun temel sebebi, eğitim düzeyinin bireylerin çalışma bilinci üzerinde etkili olmasıdır. Eğitim seviyesi yüksek bireyler kayıtlı çalışma bilincine sahipken eğitim düzeyi düşük bireyler bu bilince sahip olamayabilmektedir (Sarica, 2006: 48, 52-55). Bu bağlamda eğitim düzeyi ile kayıt dışı istihdam arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.

2.3.2. Mali ve Ekonomik Nedenler

Mali ve ekonomik nedenleri makro veya mikro düzeyde kısaca ekonomik sistem açısından veya bireyler açısından değerlendirmek olasıdır. Her şeyden önce ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durum ve bu durumun yapısal özellikleri kayıt dışılığa zemin hazırlayabilir. Kayıt dışı istihdamın en önemli mali ve ekonomik nedenleri birçok çalışmada da ileri sürüldüğü gibi işsizlik ve enflasyon, ekonominin gelişmişlik düzeyi ve gelir dağılımında adaletsizlik olarak sıralanabilir (İlgin, 1999: 24-26; Azaklı, 2009: 27; Erkuş & Karagöz, 2009: 127; Tudela vd., 2018: 1-4). İşsizlik oranlarının artmasıyla ülkelerin uyguladığı ücretler düşer bu durum da çalışanların kayıt dışı çalışmasına neden olabilir (Tudela vd., 2018: 1-4). İşsizlik sorununa maruz kalan bireyler günü kurtarma çabasıyla kayıt dışı çalışmayı göze alırlar. Yüksek işsizlik oranları yüzünden bir işverenin çalışanına kendisi yerine başkasını çalıştırabileceğini hissettirmesi o çalışanın kayıt dışı çalışmasına zemin hazırlar.

Kayıt dışı istihdamın bir diğeri mali ve ekonomik nedeni enflasyon oranlarıdır. Enflasyon, kısaca fiyatlar genel seviyesinin sürekli artmasını ifade eder. Türkiye'deki yüksek enflasyon oranları, bireylerin alım gücünü zayıflatmaktadır. Bireyler de bu durum karşısında alım gücünü, yaşam standardını yükseltmek istedikleri için kayıt dışı çalışma yolunu tercih edebilirler (Azaklı, 2009: 27). Bir ekonominin gelişmişlik düzeyi de kayıtlı istihdam olanaklarının oluşturulamaması nedeniyle kayıt dışılığa katkı sağlayabilir. Ülkelerin içinde bulunduğu ekonomik kriz ve durgunluk dönemleri de kayıt dışılığa zemin oluşturur. Öyle ki işsizler bu dönemlerde kayıtlı ekonomi içinde bulamadıkları istihdam olanakları için kayıt dışılığa yönelirken işverenler de kriz ve durgunluk döneminin olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla istihdam açısından kayıt dışılığa yönelecektir (İlgin, 1999: 24-26). Ayrıca, bir ekonomideki sektörlerin ağırlığı da kayıt dışılık üzerinde önemli etkiye sahiptir. Bu bağlamda tarım ve hizmet sektörünün izleme ve denetleme zorluğundan dolayı kayıt dışılığın yoğun olduğu sektörler arasında yer alır. Diğer bir neden olarak gelir dağılımında adaletsizlik, düşük gelir grubunun fazla, orta gelir grubunun ise nispi olarak az olması kayıt dışılığa yol açmaktadır. Gelir düşüklüğü, bireyleri kayıt dışı faaliyetlere iterken üst gelir grubundakiler için vergi ve diğer yasal yükümlülüklerin ağırlığı bireyleri gelirlerini gizlemeye iter. Ayrıca, enflasyon oranlarının yüksek olduğu ülkelerde sabit gelirli bireylerin enflasyon nedeniyle aşınan gelirlerini telafi etmek için kayıt dışı yollara başvurabileceklerdir.

2.3.3. Kamusal Nedenler

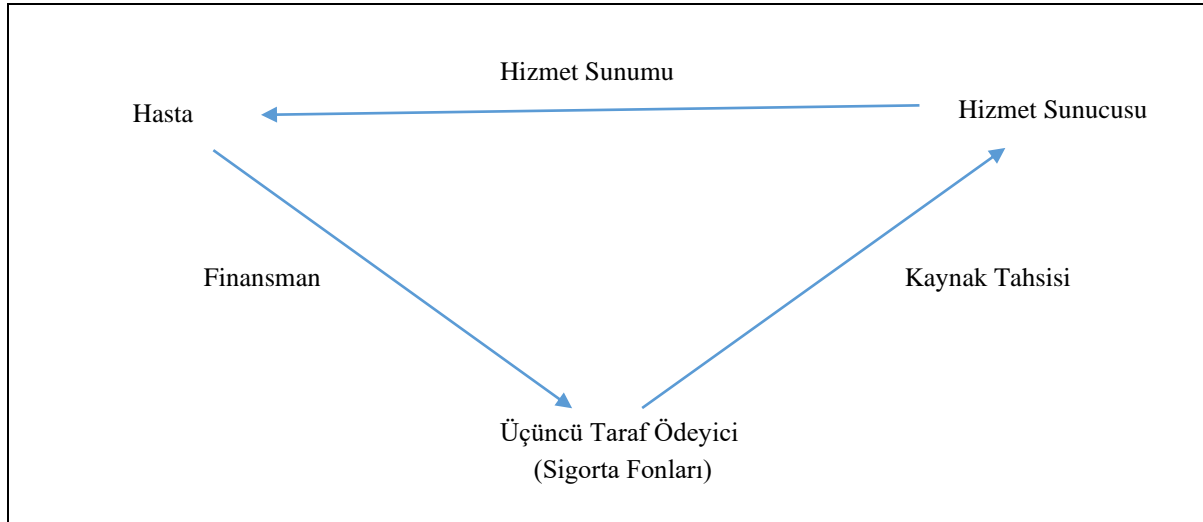
Kayıt dışı istihdamın kamusal nedenleri, kamu kuruluşları arasındaki uyumsuzluk ve vatandaşların kamuya olan güvensizlik olarak sayılabilir (Azaklı, 2009: 31-33). Hükümet politikalarıyla meydana gelen ekonomik istikrarsızlıklar, kayıt dışı istihdama neden olmaktadır. Bunun yanı sıra kamu kurumları arasındaki uyumsuzluk, bürokratik işlemlerin karmaşık ve fazla olması ile denetim sorunları, kamu kesimine duyulan güvensizlik kamusal nedenlerin başlıca unsurları arasında yer almaktadır (Yanici, 2019: 228- 232). Bürokrasinin karmaşık ve fazla olması tüm ülkeler için kayıt dışı istihdama neden olan bir unsurdur. 2023 yılında SGK'nın uygulama ve denetimleriyle kayıt dışı istihdam oranı 2023 yılında 25.42'ye düşmüştür (İstanbul Ticaret Gazetesi). Kurumlar arasındaki koordinasyon eksikliğine, kurumların mükelleflere vergi numarası ya da sigortalılara sicil numarası gibi farklı numaralar vererek çapraz kontrollerin zorlaştırılması örnek gösterilebilir. Kayıt dışı istihdamı teşvik eden bir diğeri faktör kamu kesimine duyulan güvensizliktir. Bir ekonomide halkın hükümetin harcama politikaları hakkında kuşku duyması kayıt dışı istihdama yönelten bir unsurdur. Nitekim, bireylerin elde ettikleri kazançları üzerinden ödedikleri vergi ve primlerin etkin bir şekilde kullanılmadığını, israf edildiğini düşünmeleri kamu

kurumlarına olan güvenlerinin sarsılmasına bu da bireylerin mümkün olduğu kadar az vergi ödemeyi tercih ederek kayıt dışı ekonomiye ve kayıt dışı istihdamın artmasına neden olmaktadır (Sarıca, 2006: 68-69). Bu bağlamda, vergi ahlâkı kavramı, kayıt dışı ekonomi için en önemli olgulardan biri olarak burada karşımıza çıkmaktadır. Vergi ile ilgili görev ve sorumlulukların süresi içerisinde ve noksansız şekilde yerine getirilmesini ifade eden bu kavram, kayıt dışına yönelmenin önemli motivasyon kaynaklarından birini oluşturmaktadır (Tosuner & Demir, 2008).

3. Sağlık Hizmetleri Finansmanı

Sağlık hizmetleri finansmanı, sağlık harcamalarının karşılanması için gerekli olan kaynakların finanse edilmesidir (Gottret & Schieber, 2006: 7). Sağlık hizmetleri finansmanı, gelirlerin elde edilmesi, sigorta fonlarında biriktirilmesi ve kaynak dağıtımı veya hizmetlerin satın alınması sürecidir (Murray & Frank, 2001: 1698). Mossialos vd., (2002: 2) sağlık hizmetleri finansman üçgenini Şekil 1'deki gibi açıklamıştır.

Şekil 1: Sağlık Hizmetleri Finansmanı Üçgeni

Kaynak: Reinhardt, U.E. (1990). Economic relationships in health care, in OECD health care systems in transition: the search for efficiency. paris: organisation for economic co-operation and development Aktaran: Mossialos, Dixon & Figueras (2002: 2). Funding health care: An introduction, Mossialos, Dixon, Figueras, J Kutzin (Eds), Funding health care: options for Europe, 1-30, Buckingham: Open University Press.

Şekil 1'de sağlık hizmetleri finansmanı üçgenine göre, sağlık hizmetleri finansmanının gelir toplama, fon havuzunda biriktirme ve hizmet sunucusuna ödeme yapma olarak üç temel işlevi vardır. Bu işlevlerden gelir toplama işlevi; bireyler, firmalar, hükümetler ve benzeri kaynaklardan gelen parasal hareketleri ifade eder. Bu para hareketleri, cepten ödeme, özel ya da zorunlu sağlık sigortası, vergilerle finansman veya hükümet haricindeki kuruluşlardan gelen kaynaklardan elde edilmektedir (Kutzin vd., 2010: 14-15). Fon havuzunda biriktirme, birçok farklı kaynaktan biriken parasal hareketin bir havuzda toplanarak ihtiyaç doğrultusunda sağlık hizmeti alınımında kullanılmasıdır (Normand & Busse, 2002: 57). Son işlev olan kaynak tahsisi süreci de bir havuzda biriken parasal kaynakların, verdikleri hizmetler için bu hizmet sunucularına tahsis edilmesidir (Kutzin vd., 2010: 15). Sağlık finansmanı geniş kapsamlı bir kavram olup genel anlamda; sağlık sektöründe finansal kaynakların harekete geçirilmesi ve kullanılması anlamını içermektedir. Sağlık hizmetlerinin finanse edilmesindeki amaç, tüm bireylerin sağlık hizmetlerine ulaşabilmesini sağlamak için yeterli ve sürekli bir şekilde kaynak sağlamaktır (İstanbuluoğlu vd., 2010: 89).

3.1. Sağlık Hizmetleri Finansman Modelleri

Sağlık hizmetleri finansmanı yalnız bireyler üzerinde bir yük oluştursa da aslında tüm toplumu ilgilendiren bir konudur. Teknolojinin gelişmesi, nüfusu ve kentleşme oranının artması gibi nedenlerle bireylerin topluluk halinde yaşamaları sağlık kavramının toplumsal olarak irdelenmesi gerekliliğini de beraberinde getirmiştir. Sağlık sektörünün gelişmesi de sağlık hizmetlerinin verilebilmesi için gerekli olan finansman ihtiyacını arttırmaktadır (Mutlu & Işık, 2012: 276).

Sağlık hizmetleri finansman modeli için OECD (1987)'nin sağlık sistemlerini üç temel kritere göre sınıflandırdığı görülmektedir. Bu kriterler temel olarak, kullanılabilirlik, finansman yöntemi ve sağlık hizmeti sunucu türlerinden (kamu-özel) oluşmaktadır. Bu kriterler doğrultusunda OECD sağlık sistemlerini üç temel model çerçevesinde ele almıştır. Bu sistemleri; Ulusal Sağlık Sistemi, Sosyal Sağlık Sistemi ve Özel Sağlık

Sistemi oluşturmaktadır. Sağlık hizmetlerinin finanse edilmesinin en temel amacı, bireylerin tamamının sağlık hizmetine ulaşılabilirliğinin sağlanması ve sağlık hizmetleri için kaynakların etkin şekilde kullanılarak devamlı sağlık hizmeti sunabilmektir. Fakat kaynak yetersizliği sağlık hizmetleri finansmanı için çeşitli finansman kaynakları kullanılmasını gerektirmektedir. Bu nedenle cepten ödeme, vergi ile ödeme, özel sağlık sigortası, tıbbi tasarruf, sosyal sağlık sigortası sağlık hizmetleri finansmanı için kullanılan yöntemlerdendir. Çalışmada OECD (1987)'de belirtildiği üzere sağlık sistemi modeli dikkate alınarak, ulusal ve sosyal sağlık sigortası ile vergiler ile finansman; kamusal nitelikli finansman modelleri başlığı altında, özel sağlık sigortası, tıbbi tasarruf ve cepten ödeme; özel nitelikli finansman modelleri başlığı altında ele alınmıştır.

3.1.1. Kamusal Nitelikli Finansman Modelleri

Sosyal devlet anlayışı, sosyal faydayı göz ardı edemez ve bireylerin temel haklarından birini oluşturan sağlıklı yaşama hakkından el çekme ihtimali yoktur. Bu yüzden devlet, kamusal nitelikli sağlık sisteminde aktif rol oynamakta ve Bismarck ile Beveridge sağlık finansman modellerini toplum tabanına yayarak herkes tarafından kullanılabilmesine çalışmaktadır (Çelikay, 2009: 24-25). Bu bağlamda sağlık hizmetinden tüm vatandaşların yararlanmasını sağlamak amacıyla kamu sektörünün sağlık sisteminde önemli bir yeri vardır. Beveridge modelini (Ulusal Sağlık Sistemi) uygulayan ülkelerde sosyal devlet anlayışı ve adalet ilkesi öne çıkmaktadır.

Kamusal nitelikli finansman modelinin temelini vergiler ile primler oluşturmaktadır. Bu bağlamda farklı ülkelerde hala uygulanmakta olan Beveridge (vergi) ve Bismarck (sigorta primi) modellerinin de kamusal nitelikli finansman modelleri arasında yer aldığı söylenebilir. Beveridge ve Bismarck (Kamusal) ve Özel Sigorta Modellerinin özelliklerinin karşılaştırıldığı Tablo 1 aşağıdaki gibidir.

Tablo 1: Sağlık Sistemleri Modelleri

	Beveridge Modeli	Bismarck Modeli	Özel Sağlık Sigortası Modeli
Örnekler	Ulusal Sağlık Hizmeti Örnek: İngiltere	Sosyal Sağlık Sigortası Örnek: Almanya	Özel Sağlık Sigortası Örnek: Amerika Birleşik Devletleri (ABD)
Karar verme ve yönetim	Devlet tarafından karar verme ve yönetim	Sigorta fonu ve hekim birlikleri tarafından karar verme ve yönetim	Özel girişim tarafından karar verme ve yönetim
Finansman Kaynakları	Vergiler	Çalışan ve işveren katkısı	Özel finansman
Sağlık Hizmetleri Sunucusu Türü	Kamu	Kamu/ ve Özel	Özel

Kaynak: Claudia W., & Bernhard G. (2003). Evaluations of health interventions in social insurance-based countries: *Germany, the Netherlands, and Austria, Health Policy*, 63, 189.

II.Dünya savaşı ardından İngiltere Lordu William Beveridge tarafından ortaya konan sağlık hizmetlerinde Beveridge modeli diğer adıyla vergi gelirleri ile finansman sisteminin en temel özelliği sağlık hizmetlerinin finansmanının devlet tarafından vergi ödemeleriyle sağlanması ve finanse edilmesidir (Reid, 2009: 26). Beveridge modelinde, sağlık hizmeti sunumunun vergi gelirleri ile finansmanında sağlık harcamaları için genel bütçe gelirlerinden belli bir ödenek ayrılarak sağlık sektörüne aktarımı sağlanmaktadır (Çelikay & Gümüş, 2010: 196). Beveridge modeli ile sağlık hizmetlerinden tüm toplumun yararlanabilmesi amaçlanmıştır. (Savendoof, 2004: 2). Bu nedenle hastanelerin ve kliniklerin çoğu, devlete aittir; devlet hastanesi ve kliniklerde çalışan doktorlar da devletin çalışanıdır (Reid, 2009: 26). Beveridge modelini; Danimarka, Finlandiya, İrlanda, İspanya, İsveç, İtalya, Norveç, Portekiz, Yunanistan uygulamaktadır (Tatar, 2011: 110). Kısaca, Beveridge modelini ifade etmek gerekirse, sağlık hizmetleri; yol, ulusal güvenlik, köprü, ışıklandırma gibi hizmetleri kamusal mal olarak nitelendiren bir sağlık finansman modelidir (Immergut, 1992: 5).

Otto Von Bismarck'ın 19. yy' da ortaya attığı Bismarck modeli diğer adıyla zorunlu sosyal sigorta sistemi; toplanan primlerle sağlık finansmanı sağlanmasına yönelik bir modeldir. Bismarck modeli bu anlamda Beveridge modeli ve özel sağlık modelinden farklı özelliklere sahiptir. Bu farklı özelliklerden ilki hükümet, bu sağlık modelinde kanunla da düzenlendiği şekilde sigorta sistemi kullanır ve sigortacılara "hastalık fonları" olarak ifade

edilir. Türkiye’de de uygulanan Bismarck modelinde, mevcut bir sigorta sistemi olmakla birlikte bu sigortanın finansmanı genellikle işverenler ve çalışanlar tarafından bordro kesintileri yoluyla ortaklaşa finanse edilir. Kısa bu sistemde devlet yetkiyi hastalık fonları birlikleri, doktorlar, dış hekimleri vb. kurumlara devretmiştir ve finans kaynağı, işveren ve çalışan tarafından çalışanın gelirin dayalı olarak sağlanan kesintilerden tahakkuk edilir (Reid, 2009: 26). Üçüncüsü, doktorlar bu modelde ayaktan sağlık hizmetlerinde hizmet başına ücret esasına dayalı olarak çalışırlar. (Wild & Gibis, 2003: 188). Bismarck modelini genellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler tercih ederken bu modeli uygulayan ülkelere; Almanya, Fransa, Hollanda, Belçika, Japonya, İsviçre ve bazı Güney Amerika ülkeleri örnek gösterilebilir (Tatar, 2011: 110).

Özel sağlık sigortası modelinde ise sağlık hizmetini satın alan bireyler ile sağlık hizmetini sunanlar arasında “üçüncü taraf ödeyici” olarak adlandırılan aracı bir özel sağlık sigortası kuruluşu yer alır. Özel sağlık sigortası modelinde, bireylerden prim toplayarak, ileride bir sağlık sorunu çıkması olasılığında bireyin sağlık hizmeti sunucusundan aldığı sağlık hizmetinin bedelini toplanan bu primlerle ödenmektedir (Çelikay, 2009: 22).

3.1.1.1. Sosyal Sağlık Sigortası

Sosyal Sağlık Sigortası Sistemi, hasta hakimiyetine dayalı ve sosyal devlet anlayışını benimsemesi ile toplumsal adaleti sağlayıcı bir sağlık finansman modelidir. Bismarck olarak da bilinen bu modeli uygulayan ülkeler, sağlık hizmetlerinin finansmanını işçi ve işverenden katılımı zorunlu olarak alınan sağlık sigortası ile finanse etmektedir. Bu sistem, belirli bir tutarın üzerinde geliri olan çalışanların fona aylık katkı yapması yoluyla işler. Sosyal Sağlık Sigortasına tabi olan kişilerin hastane masraflarını karşılaması amacıyla tasarlanmıştır (Hsiao & Shaw, 2007: 46). Kamusal nitelikli sağlık hizmetleri finansman modellerinden biri olan sosyal sağlık sigortası sisteminin özünü, bireylerin hastalanma riskleri göz önüne alınarak sağlık problemiyle karşılaşan sigortalılara sunulacak olan sağlık hizmeti finansmanının sigorta primleri ile sağlanması oluşturmaktadır (Çelikay, 2009: 25). Bu model; sosyal güvenlik kurumlarının, iş kazası meslek hastalığı, analık, hastalık, malullük, yaşlılık, işsizlik ve ölüm gibi sosyal riskleri karşılayabilmek için çalışan ve işverenden alınan payları ifade etmektedir. Bu şekilde bakıldığında sigorta primlerinin de bir tür vergi olduğu düşünülmese rağmen sigorta primlerinin karşılık esasına dayanması, sağlık hizmetinden yararlanmak amacıyla yani belli bir amaç için tahsil edilmesi ve bu tahsilatın genel bütçe dışında yer alan kamu tüzel kişiliğine haiz kurumlarca yapılması, primleri vergilerden ayırmaktadır (Karaarslan, 2010: 152-153).

3.1.1.2. Vergiler ile Finansman

Vergiler ile finansman modelinde, sağlık hizmetleri birebir devlet eliyle sunulur. Bu modelde sağlık ocakları, hastaneler, poliklinikler devletin sunduğu sağlık hizmeti kuruluşlarındandır. Devlet kapsamında sunulan bu sağlık hizmetlerinin finansmanı sadece ve tamamıyla vergiler yoluyla karşılanır (Aktan & Işık, 2004: 4). Vergiler ile finansmanda bireylerin durumlarına bakılmaksızın (statü, gelir vs.) toplanan bu gelirlerin kullanılması sağlanmaktadır. Vergi gelirlerinin evrensel sağlık sigortasının finansmanı için birçok avantajı vardır. En önemli avantajlarından birisi sağlık risklerine karşı vergi toplayarak nüfusa büyük bir katkıda bulunmasıdır. Bu tür sistemlerde, bireyler gelir, satın alma, mülk, sermaye kazançları ve diğer çeşitli öğeler ve faaliyetlerle ilgili vergiler yoluyla sağlık hizmetlerinin sağlanmasına katkıda bulunur (Sayedoff, 2004: 3).

3.1.2. Özel Nitelikli Finansman Modelleri

Özel nitelikli finansman modellerinde sağlık hizmetlerinin finansmanı, tamamen özel birey veya kuruluşların aktardığı fonlardan karşılanmaktadır. Özel nitelikli finansman modelleri, özel sağlık sigortası, tıbbi tasarruflar ve cepten ödemelerden oluşmaktadır.

3.1.2.1. Özel Sağlık Sigortası

Özel Sağlık Sigortası Finansman Modeli, hasta egemenliğine dayalı ve devlet katkısının olduğu sosyal sigorta kapsamının tamamen dışında özel nitelikli bir sağlık finansman modelidir. Bu modelde bireyler işverenleri aracılığıyla modelden yararlanabilecekleri gibi kendileri şahsen özel sağlık sigortası yaptırarak da bu modelden yararlanabilirler. Bu modele herkes özel ücret ödeyerek sağlık hizmetinden faydalanamayacağı için birçok birey özel sağlık sigortasından yararlanamayabilir. Modelin temel kural, zenginlerin tıbbi bakım alabilirken, fakirlerin alamamasıdır (Hsiao & Shaw, 2007: 46). Özel sağlık sigortası hizmetlerinin finansmanı piyasa ekonomisi aracılığıyla finanse edilmekte ve bu nedenle sağlık piyasalarında bir rekabet söz konusu olmaktadır. Bu durumda özel sigorta kuruluşları sağlık hizmetleri ile ilgili maliyetlerin bir miktarını ya da tamamını öderken önemli olan nokta, sigorta sağlayıcıları (özel sigorta kuruluşları) ile hizmeti verenler (hastaneler) arasında herhangi bir anlaşmanın mevcut olmamasıdır. Refah düzeyi yüksek bireylerin bu sağlık hizmetinden yararlanması olanaklı

iken yoksul bireylerin bu sistemden faydalanması maliyetleri karşılayamayacaklarından pek mümkün görünmemektedir (Mutlu & Işık, 2012: 299).

3.1.2.2. Tıbbi Tasarruf

Sağlık finansman seçeneklerinden biri de tıbbi tasarruf hesaplarıdır. Tıbbi tasarruf sistemi, ek finansman kaynağı yaratılması bakımından olumlu bir sistemdir. Tıbbi tasarruf hesapları, sağlığın finansmanında karşılaşılan üçüncü taraf ödeyici'yi aradan çıkararak, sağlık hizmetlerine daha kolay erişimi sağlamak amacıyla düzenlenmektedir (Bunce, 2001: 3-5). Dixon vd., (2004)'e göre bu hesap, bireylerin gelecekte karşılaşılabilecekleri sağlık sorunlarına karşı, ister zorunlu olarak isterse de gönüllü olarak kendi banka hesaplarına, sadece sağlık harcamaları için önceden para yatırması ve yatırdıkları bu parayı sadece sağlık harcamalarına kullanmalarını ifade eder.

3.1.2.3. Cepten Yapılan Ödemeler

Cepten yapılan ödeme, sağlık hizmetleri finansmanının piyasa ekonomisinde doğrudan hizmeti alan hasta ile hizmeti sunan hastane ya da doktor arasında herhangi bir aracının olmadan karşılıklı sağlık hizmeti alım satımının yapıldığı sistemdir (Çelikay & Gümüş, 2010: 188). Cepten ödeme sistemi ödeme gücü yeterli olanların sağlık hizmetinden yararlanabilirken yeterli ödeme gücüne sahip olmayanlar tarafından kullanılamaz. Cepten ödeme modelinin sadece sağlık hizmetinin maliyetlerini ödeyebilecek olanların yararlanabileceği bir sistem olması nedeniyle tek başına uygulanabilirliği ve devlet müdahalesi olmadan sürdürülebilmesi mümkün değildir.

3.2. Kayıt dışılığın Olumsuz Etkilerine Yönelik Literatür

Ilgın (1999), kayıt dışı istihdam oranını GSYİH açısından değerlendirdiği çalışmasında, kayıt dışı istihdamın 1991-2001 döneminde artarak ortalama %64,4'e ulaştığını, 1994 krizinden sonra 1995 yılında %84'e kadar yükseldiğini, 2000 yılında %54'e düştüğünü ve 2001 yılında tekrar artarak kayıtlı GSYİH'nın %66,2'sine ulaştığını tespit etmiştir Mossialos & Dixon (2002)'de sağlık hizmetleri finansmanında kullanılan yöntemleri ele almış ve uygulanan programın iyileştirilmesine katkı sağlaması açısından ülkelerin uygulamalarını karşılaştırmış sonuçlarını değerlendirmiş ve demografik faktörler, sosyal değerlerdeki değişiklikler, ekonomik baskılar gibi nedenlerin sağlık hizmetleri finansmanını etkilediği sonucuna varmıştır. Sarıca (2006), kayıt dışı istihdamın nedenleri ile birlikte bölgesel, sektörel, demografik değişkenlere göre birçok yönden araştırma yaptığı çalışmasında, kayıt dışı istihdamın nedenlerini makroekonomik nedenler, sosyal, mali ve kamusal sistemden kaynaklanan nedenler olarak sınıflandırarak ele almıştır. Tarım dışı ve tarım sektörü olarak ayrı ayrı sektörlerdeki kayıt dışı istihdamın yapısını bölgesel ve sektörel, meslek grupları, işteki durumu, işyeri büyüklüğü, yaş, eğitim durumu, işyeri durumuna göre olmak üzere sekiz başlık altında incelemiştir. 2005 yılında tarım dışı sektörde kayıt dışı çalışma oranının yüzde 34 iken tarım sektöründe bu oran aynı yıl için yüzde 88'dir. 2003 yılı itibariyle bölgelerdeki tarım dışı sektörler için Ege Bölgesinde kayıt dışı istihdam oranının diğer bölgelerle kıyaslandığında düşük olduğu, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki ise bu oranın daha yüksek olduğunu Özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesinde kayıt dışı istihdam oranının oldukça yüksek olduğunu bunun da bu bölgedeki imalat ve perakende ticareti yapan sektörlerden kaynaklandığını ifade etmiştir. Özgen & Tatar (2008)'de sağlık hizmetleri finansmanında informal ödemeler üzerinde durmuş ve informal ödemelerin sağlık politikaları ile etkileşimini ele almış ve bu ödemelerin önüne geçebilmek için sağlık sistemine ve çalışanlarına güvenin güçlendirilmesi için yeni girişimlerde bulunulması gerektiği sonucuna varmıştır.

Karaarslan (2010) çalışmasında, kayıt dışı istihdamın neden olduğu ekonomik kayıpların Türkiye ölçeğinde bütçe üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışma sonucunda, Türkiye'de SGK'ya bildirilmeyen çalışanların oluşturduğu kaybın yaklaşık 30 milyar TL olduğu ve devletin bu anlamda zarara uğratıldığını tespit etmiştir. Fidan & Genç (2013), Hane Halkı İşgücü Anketinde (HHİA) yer alan seçilmiş değişkenlerle Türkiye'de kayıt dışı istihdam üzerinde etkili mikro faktörleri belirlemeye yönelik yaptıkları çalışmada, model yardımıyla işçilerin kayıt dışı çalışma risklerini olasılıksal olarak ölçmeyi amaçlamışlardır. Bu amaç doğrultusunda yapılan çalışmanın analiz sonuçlarından çalışanların sayıca yetersiz olduğu mikro ölçekli (1-9) işletmelerde kayıt dışı çalışma riskinin (50-249) orta ölçekli bir işletmeye göre 12 kat daha yüksek olduğunu ve Türkiye'de küçük ölçekli işletmelerin toplam istihdam içerisindeki oranları göz önünde bulundurulduğunda Sosyal Güvenlik Kurumunun en yüksek prim kaybına mikro işletmelerin neden olduğunu ortaya koymuşlardır. Ayrıca kadın ve erkek çalışanlar arasında kayıt dışı çalışma riskini de ölçen çalışma ile kadınların erkeklere oranla yaklaşık 1,8 kat daha yüksek risk oranına sahip olduğu yine bekarların kayıt dışı çalışma riskinin ise evlilere göre yaklaşık iki kat daha yüksek olduğu da çalışmanın diğer tespitleri arasındadır.

Yılmaz (2016) çalışmasında, aynı dönem içinde Merkezi Yönetim Bütçesinden eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik hizmetlerine ayrılan kaynak miktarı ile hesaplanan vergi kayıplarını karşılaştırmış, kayıt dışı ekonominin toplumun eksik kamu hizmeti tüketimi dolayısıyla katlandığı maliyetleri belirlemeye çalışmıştır. Kayıt dışı

ekonomik faaliyetlerin sebep olduğu vergi kaybının kısa dönemde, bütçe açıklarına, açığın borçlanma ile finansmanı durumunda ödenecek faiz kadar bir bütçe yüküne, bazı hizmetlerin eksik üretimine sebep olmak şeklinde maliyetler yüklediğini, uzun vadede ülkenin önce mali bağımsızlığı, sonra siyasi bağımsızlığı üzerinde tehdit yaratmak gibi çok daha önemli sonuçlar yaratabileceğine ait tespitlerde bulunmuştur. Tütüncü & Zengin (2016) çalışmasında, 2005 yılının 4. dönemi ile 2013 yılı 4. dönemlerinde, Türkiye’de kayıt dışı ekonominin boyutunu istihdam yaklaşımına göre yüzde 5 olarak tahmin etmiştir. Aynı çalışmada, 2005 yılı 4. Dönemi ile 2015 yılı 2. dönemleri arasında, kayıt dışı ekonominin, basit parasal oran yaklaşımına göre hesaplanmış ve GSYİH’ye oranını ortalama yüzde 8 olarak bulmuşlardır. Güler & Toparlak (2018), kayıt dışı ekonominin boyutlarını 2001 ve 2016 yılları kapsamında MIMIC model yaklaşımıyla tahmin etmeye çalışmışlardır. Çalışma sonucunda, 2001 yılında kayıt dışı ekonominin boyutu yüzde 59,4 olarak tahmin edilirken, 2016 yılında ise bu oran yüzde 27,3 olarak tahmin edilmiştir. Dam vd., (2018), Türkiye’de 2002-2016 dönemleri çerçevesinde ekonomik büyüme, işsizlik ve enflasyonun kayıt dışı istihdam üzerindeki etkilerini Genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testi (ADF) ve en küçük kareler yöntemi (EKK) ile analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda; işsizlikteki yüzde 10’luk artışın kayıt dışı istihdamı yüzde 4 oranında arttırdığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre işsizlik bir birim arttığında kayıt dışı istihdam 0.4 birim artmaktadır. Sonuç olarak işsizlik değişkeninin kayıt dışı istihdam üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna enflasyon ve ekonomik büyüme değişkenlerinin ise istatistiksel olarak anlamlı olmadığı sonucuna varmışlardır. Görmüş (2023), Türkiye bağlamında yapmış olduğu çalışmasında 2021 yılı Hane halkı İşgücü Anketi mikro verisinden yararlanmıştır. Çalışmada, kayıt dışı istihdamın demografik faktörler ve işle ilgili bağlamlar ilişkisinde, genç kadın ve erkekler arasındaki farklılıkları incelemiştir. Çalışma sonucunda, genç erkeklerin genç kadınlara oranla kayıt dışı istihdamdan daha çok etkilendiğini, eğitim düzeyi düşük olan gençlerin küçük ölçekli işletmelerde, kısmi süreli ve asgari ücretin altında düşük ücretli işlerde kayıt dışı istihdam edilmesinin daha olası olduğunu ve gençlerin gelir açıklarını ek iş arayarak telafi etmeye çalıştıklarını ortaya koymuştur.

4. Metodoloji

Çalışmanın amacı doğrultusunda kayıt dışı istihdamın boyutunu ortaya koymaya yönelik verilerin hangi yöntem ile tahmin edileceğine karar verebilmek için öncelikle kayıt dışı istihdamı da kapsayan geniş bir kavram olan kayıt dışı ekonomiyi ölçme yöntemlerine değinmek gerekmektedir. Kayıt dışı ekonomiyi ölçme yöntemleri için literatür incelendiğinde farklı yöntemlerden yararlanıldığı görülebilmektedir. Kayıt dışı ekonomiyi içeren bu ölçüm yöntemlerinin alan yazın incelendiğinde birbirinden farklı sınıflandırmalar altında ele alınmıştır. Altınbaş (2019: 21) bu ölçüm yöntemlerini farklı kaynaklardan derleyerek; doğrudan, dolaylı ve model ölçüm yöntemleri olarak üç sınıf altında toplamıştır. Bu sınıflandırmada doğrudan ölçüm yöntemi; Anket, dolaylı ölçüm yöntemi; GSMH Yöntemi, İstihdam Yöntemi, Vergi Denetimi Yöntemi ve Parasal Yöntemler şeklinde ifade edilirken model ölçüm yöntemleri ise MIMIC ve DYMIMIC yöntemleri olarak ifade edilmektedir. Başka bir çalışmada ise kayıt dışı ekonomi ölçüm yöntemleri, doğrudan ve dolaylı tahmin yöntemleri olarak ikiye ayrılmıştır. Doğrudan yöntemlerin ilki olan anketler için; kayıt dışı ekonominin büyüklüğü hakkında ayrıntılı veri toplamak için hane halkı anketleri, işyeri anketleri, zaman kullanım anketleri, vergi anketleri ve diğer anketlerden yararlanılmaktadır. İkinci bir doğrudan yöntem olan denetimler; vergi gelirleri açısından vergi daireleri ve sosyal güvenlik kurumlarınca yapılan denetimleri içerir. Denetimler sonucunda kurumlarca ölçülen gelir ile vergi dairelerine beyan edilen gelir karşılaştırılarak kayıt dışı ekonomi tahmin edilmeye çalışılır. Kayıt dışı ekonomiyi ölçmede genellikle dolaylı ölçme yöntemlerinden yararlanılmaktadır. Dolaylı ölçme yöntemi ile kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün ölçülmesinde kullanılan yaklaşımlar; Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) Yaklaşımı, İstihdam Yaklaşımı, Vergi İncelemeleri Yoluyla Ölçme Yaklaşımı, Parasalcı Yaklaşım ve Model Yaklaşımı’dır (Sugözü, 2010: 174).

4.1. Veri

Çalışmanın çıkış noktası, kayıt dışı istihdamın büyüklüğünü 2019-2023 yılları için 4/a asgari ücretli çalışanlar kapsamında tahmin etmeye yönelik olduğundan hesaplamada 2019-2023 yıllarına ait sigorta prim oranları, çalışabilir nüfus ve istihdam sayısı, kayıt dışı istihdam oranları, asgari brüt ücret tutarları ile bu ücretler üzerinden yapılan kesintiler toplamı verilerinden yararlanılmıştır. Kayıt dışı istihdamı hesaplayabilmek için gerekli veriler ÇSGB, SGK ve TÜİK veri tabanlarından sağlanmıştır.

4.2. Yöntem

Kayıt dışı ekonominin bir tezahürü olarak çalışmanın kayıt dışı istihdamın SGK’yı uğrattığı sigorta prim kaybı boyutunun ortaya konması amacı taşıması ve alan yazında genellikle dolaylı ölçüm yöntemlerinden yararlanılması ve güncel, güvenilir verilere ulaşım kolaylığı nedeniyle bu çalışmada, literatürde işgücü yaklaşımı,

istihdam yaklaşımı gibi adlar altında kullanıldığı da görülen istihdam yöntemi tercih edilmiştir (Schnider & Bajada, 2003: 8; Altınbaş, 2019: 21; Sugözü, 2010: 174; Sarılı, 2002: 36). İstihdam yöntemiyle kayıt dışı istihdamın tahmini yaklaşımında, işgücündeki artış hızı ile istihdam artış hızının paralel şekilde olması beklenir. Ancak, kayıt dışılık söz konusu olduğunda, işgücü/nüfus oranı büyürken istihdam /nüfus oranının sabit ya da geride kalacağı varsayılır (Us, 2004: 29; Akbulak & Tahtakılıç, 2003: 29). Bu bağlamda 2019-2023 yılları çerçevesinde Türkiye’de kayıt dışı istihdamın neden olduğu sigorta prim kayıpları tahmin edilmeye çalışılmıştır.

5. Kayıt Dışı İstihdamın SGK Gelirlerini Uğrattığı Prim Kayıplarının Boyutu

Bireylerin sosyal güvenlik ödemelerini yapmaması veya belli bir kısmını göstermeden faaliyette bulunmaları en başta sağlık hizmeti veren sosyal güvenlik kuruluşlarını önemli derecede prim kaybına uğratmaktadır. Kurumun yeterli gelir elde edememesi öncelikle sağlık hizmeti veren kurumların finansman yetersizliğine neden olmaktadır. Bu da kamu hizmetlerinin aksamasına, bu yükümlülüklerini tam olarak yerine getiren bireylerin haksız rekabete maruz kalmasına, yasadışı faaliyetlerin yayılmasına bunun yanı sıra sosyal yapının, ahlakın ve ilişkilerin bozulmasına yol açmaktadır (İlgin, 1999: 146). Türkiye’de ücretlilerin ödediği vergi ve diğer kesintilerin çok yüksek olması kayıt dışı istihdamın büyümesine neden olan etkenlerdendir. İşgücü üzerindeki vergi, sigorta ve benzeri yükümlülükler, bireylerin kayıtlı ekonomiden kayıt dışı ekonomiye yönelmesine yani kayıt dışı istihdama neden olmaktadır. Türkiye’de ücretliler üzerindeki vergi, sigorta ve benzeri yükümlülüklerin ne kadar ağır olduğunu anlamak için asgari ücretlinin işverene maliyetine bakmak yeterlidir (Sarılı, 2002: 38-39). Bu kapsamda, 2023 yılının ilk 6 ayını kapsayan 01.01.2023-30.06.2023 dönemi için çalışana ödenecek brüt asgari ücret; 10.008,00 TL iken çalışanın eline geçecek olan net asgari ücret; 8.506,80 TL, aynı dönem için asgari ücretli çalışanın işverene maliyeti ise 11.759,40 TL’dir. Yine 2023 yılının ikinci 6 ayını kapsayan 01.07.2023-31.12.2023 dönemi için çalışana ödenecek brüt asgari ücret 13.414,50 TL iken çalışanın eline geçecek olan net asgari ücret ise 11.402,32 TL ve aynı dönem için asgari ücretli çalışanın işverene maliyeti 15.762,04 TL’dir². Neticede, bir asgari ücretli çalışanın işverene maliyetinin, brüt asgari ücretin üzerinde olduğu ve ücretlilerin brüt ücret üzerinden vergi, sigorta ve benzeri yükümlülükler kesildikten sonra eline geçen net ücreti arasında oluşan yükün ağırlığını ortaya koymaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Türkiye’de ücretliler üzerindeki vergi, sigorta ve benzeri yükümlülüklerin yüksek olması, kayıtlı istihdamın önünde önemli engellerden biri olarak durmaktadır. Nitekim, Türkiye’de 2002 ve 2021 yıllarındaki sektörel kayıt dışı istihdam oranları durumu daha iyi izah etmektedir. Türkiye’de 2002 ile 2021 yılları itibariyle sektörel kayıt dışı istihdam oranları aşağıda yer verildiği gibidir (Tablo 2).

Tablo 2: Türkiye’de Yıllar İtibariyle Sektörel Kayıt Dışı İstihdam Oranları, (%), 2002-2021

Yıllar	Tarım	Tarım Dışı	Sanayi	Hizmet	İnşaat	Genel
2002	90,14	31,74	36,4	29,19	-	52,14
2003	91,15	31,55	36,43	29	-	51,75
2004	89,9	33,83	37,28	31,96	-	50,14
2005	88,22	34,32	38,11	32,27	-	48,17
2006	87,77	34,06	38,12	31,88	-	46,97
2007	88,14	32,34	35,51	30,63	-	45,44
2008	87,84	29,76	31,61	28,77	-	43,5
2009	85,84	30,08	33,43	28,4	-	43,84
2010	85,47	29,06	32,68	27,11	-	43,25
2011	83,85	27,76	31,5	25,71	-	42,05
2012	83,61	24,51	27,89	22,73	-	39,02
2013	83,28	22,4	25,23	20,9	-	36,75
2014	82,27	22,32	20,26	21,09	36,61	34,97
2015	81,16	21,23	19,13	20,05	35,58	33,57

² Asgari ücret, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB) tarafından 4857 sayılı İş Kanununun 39.maddesine dayanarak “Asgari Ücret Yönetmeliği” kapsamında düzenlenir.

2016	82,09	21,72	20,2	20,35	35,76	33,49
2017	83,33	22,1	20,03	20,95	35,8	33,97
2018	82,73	22,28	20,29	21,46	34,39	33,42
2019	86,62	22,96	20,03	22,55	37,74	34,52
2020	83,46	19,3	16,46	18,76	34,72	30,59
2021	84,56	17,49	14,16	17,16	31,95	29,0

Kaynak: Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK). (2023). *Kayıt dışı istihdam oranları*. [www.http://eski.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam/kayitdisi_istihdam_oranlari](http://eski.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam/kayitdisi_istihdam_oranlari) sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 10.04.2024.

Tablo 2’de görüldüğü üzere Türkiye’de 2002-2021 döneminde toplam, tarım ve tarım dışı sektörlerdeki gayri resmi istihdamın evrimini gösteriyor. Toplam gayri resmi oran 2002’de yüzde 52,14’ten 2021’de yüzde 29,0’a kadar gerilediği ve bunun da yaklaşık yüzde 23 oranında bir düşüşe denk geldiği söylenebilir. Aynı dönem için tarım sektöründe yaklaşık yüzde 5,58’lik bir düşüş yaşanırken tarım dışı sektörlerde ise kayıt dışı istihdamdaki düşüşün yüzde 14,25 oranına denk geldiği söylenebilir. Tablo 2’de yer verilen 2002-2021 yıllarına ek olarak 2022 ve 2023’te kayıt dışı istihdam oranları, TÜİK verilerine göre değerlendirildiğinde; 2021’de yüzde 29,0 olan bu oranın 2022’de yüzde 26,8’e gerilediği ve yaklaşık yüzde 2,2 oranında düşüş gösterdiği, 2023’te ise 2022 yılına göre yaklaşık yüzde 4,2’lik bir artışla yüzde 31,0’e yükseldiği ifade edilebilir.

Kayıt dışı istihdam nedeniyle primlerin hiç ödenmemesinin veya eksik ödenmesinin en önemli mali etkisi SGK’nın uğradığı prim kaybıdır (Karaarslan, 2010:154). Bu prim kaybının ekonomik boyutuna dikkat çekmek amacıyla yapılan çalışmada, SGK’nın uyguladığı çalışanlar ve işverenlerden alınan prim oranlarına Tablo 3’te yer verilmiştir

Tablo 3: SGK Prim Oranları (5510 Sayılı Kanunun 4/1 a Bendi Kapsamında Çalışanlar için 01.01.2008’den itibaren)

SGK PRIM ORANLARI (01.01.2008’den itibaren)			
Sigorta Kolu	İşçi Payı (%)	İşveren Payı (%)	Toplam (%)
4/a Kapsamındaki Sigortalılar (İşçiler) İçin Prim Oranı			
Malullük, Yaşlılık ve Ölüm Sigortası	9	11	20
Kısa Vadeli Sigorta Kolları (İş Kazası ve Meslek Hastalıkları, Hastalık, Analık Sigortası)	–	2	2
Genel Sağlık Sigortası	5	7,5	12,5
İşsizlik Sigortası	1	2	3
TOPLAM	15	22,5	37,5

Kaynak: T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, www.isvesosyalguvenlik.com sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 10.04.2024; Sosyal Güvenlik Kurumu, İşveren Prim Oranları <https://www.sgk.gov.tr/Content/Post/c7812ea8-5087-413f-aeb5-d3c1d153e11a/Isveren-Prim-Oranlari-2022-05-15-07-11-41> sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 10.04.2024.

Tablo 3’te belirtilen işçi ve işveren paylarına ait oranlar ile 2019, 2020, 2021, 2022 ve 2023 yılı çalışabilir nüfusa göre İstihdam Yöntemiyle Kayıt Dışı İstihdam Tahminine ait hesaplama 4/a sigortalı çalışanlar açısından “Asgari Brüt Ücret³” üzerinden hesaplanmıştır. Buna göre kayıt dışı hesaplaması için öncelikle istihdam sayısı, kayıt dışı istihdam sayısı, 2019, 2020, 2021, 2022 ve 2023 yılı brüt asgari ücret üzerinden yapılan kesintiler

³ 2019, 2020, 2021, 2022 ve 2023 yılı Brüt Asgari Ücret Tutarları 10.04.2024 tarihinde <https://www.csgb.gov.tr/askari-ucret/> adresinden alınmış hesaplamalar yazar tarafından yapılmıştır.

toplamının⁴ hesaplanması gerekmektedir. Hesaplamalar için gerekli olan veriler, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), TÜİK ve SGK veri tabanlarından derlenerek hesaplamalar tarafımdan yapılmıştır. Kayıt dışı istihdamın 2019-2023 dönemleri itibarıyla SGK gelirlerini uğrattığı sigorta prim kaybının tahminine dayalı hesaplamalar aşağıda verilen Tablolardaki gibidir.

Tablo 4: Kayıt Dışı İstihdamın 2019 Yılı İtibarıyla SGK Gelirlerini Uğrattığı Sigorta Prim Kaybına Yönelik Hesaplamalar

2019 yılı için;	
İstihdam Sayısı ⁵ (kişi)	27.740.608 (61.921.000 ⁶ % 44,8)
Kayıt dışı İstihdam Sayısı ⁷ (kişi)	27.740.608 % 34,52= 9.576.058 ⁸
Brüt Asgari Ücret	2.558,40 TL
Kesintiler Toplamı (% 37,5) (işçi ve işveren payı toplamı)	537,50 %37,5 = 201,56 TL bulunur

2019 dönemi için hesaplamalar sonucunda; çalışabilir nüfus 61.921.000 kişi, istihdam sayısı 27.740.608 kişi ve kayıt dışı istihdamdaki kişi sayısı ise 9.576.058 kişi olarak bulunmuştur. Yine aynı döneme ait brüt asgari ücret 2.558,40 TL iken bu asgari ücret üzerinden yapılan yasal kesintiler toplamı ise 201,56 TL'dir.

Tablo 5: Kayıt Dışı İstihdamın 2020 Yılı İtibarıyla SGK Gelirlerini Uğrattığı Sigorta Prim Kaybına Yönelik Hesaplamalar

2020 yılı için;	
İstihdam Sayısı	26.329.380 (63.140.000 % 41,7)
Kayıt dışı İstihdam Sayısı	26.329.380 % 30,59 = 8.054.158 ¹¹
Brüt Asgari Ücret	2.943,00 TL
Kesintiler Toplamı (% 37,5) (işçi ve işveren payı toplamı)	618,29 %37,5 = 231,86 TL bulunur ¹²

2020 dönemi için hesaplamalar sonucunda; çalışabilir nüfus 63.140.000 kişi, istihdam sayısı 26.329.380 kişi ve kayıt dışı istihdamdaki kişi sayısı ise 8.054.158 kişi olarak bulunmuştur. Yine aynı döneme ait brüt asgari ücret 2.943,00 TL iken bu asgari ücret üzerinden yapılan yasal kesintiler toplamı ise 231,86 TL'dir.

Tablo 6: Kayıt Dışı İstihdamın 2021 Yılı İtibarıyla SGK Gelirlerini Uğrattığı Sigorta Prim Kaybına Yönelik Hesaplamalar

2021 yılı için;	
İstihdam Sayısı	29.519.580 (64.173.000 % 46,00)
Kayıt dışı İstihdam Sayısı	29.519.580 % 29,00 = 8.560.678 ⁹
Brüt Asgari Ücret	3.577,50 TL
Kesintiler Toplamı (% 37,5) (işçi ve işveren payı toplamı)	751,60 %37,5 = 281,85 TL bulunur ¹⁰

2021 dönemi için hesaplamalar sonucunda; çalışabilir nüfus 64.173.000 kişi, istihdam sayısı 29.519.580 kişi ve kayıt dışı istihdamdaki kişi sayısı ise 8.560.678 kişi olarak bulunmuştur. Yine aynı döneme ait brüt asgari ücret 3.577,50 TL iken bu asgari ücret üzerinden yapılan yasal kesintiler toplamı ise 281,85 TL'dir.

⁵ 2019, 2020, 2021, 2022 ve 2023 yıllarına ait istihdam sayısı; 15-64 yaş çalışabilir nüfusun aynı yıllara ait istihdam oranları ile hesaplanmıştır.

⁶ 2019, 2020, 2021, 2022 ve 2023 yılı çalışabilir nüfus sayısı bine yuvarlanmıştır. (.000)

⁹ 8.560.678 kişinin hesaplanmasında tarım sektöründe çalışanlar da dahil edilmiş kısmi süreli çalışan tarım işçileri de kayıt dışı istihdam olarak hesaplanmıştır.

Tablo 7: Kayıt Dışı İstihdamın 2022 Yılı İtibariyle SGK Gelirlerini Uğrattığı Sigorta Prim Kaybına Yönelik Hesaplamalar

2022 yılı için;	
İstihdam Sayısı	31.183.858 (65.102.000 % 47,9)
Kayıt dışı İstihdam Sayısı	31.183.858 % 26,8 = 8.357.274 ¹³
Brüt Asgari Ücret (İlk 6 ay)	5.004,00 TL
Brüt Asgari Ücret (Son 6 ay)	6.471,00 TL
Kesintiler Toplamı (% 37,5) (işçi ve işveren payı toplamı)	(750,60 + 970,65) = 1.721,25 %37,5=645,47 TL bulunur ¹⁴

2022 dönemi için hesaplamalar sonucunda; çalışabilir nüfus 65.102.000 kişi, istihdam sayısı 31.183.858 kişi ve kayıt dışı istihdamdaki kişi sayısı ise 8.357.274 kişi olarak bulunmuştur. Yine aynı döneme ait brüt asgari ücret ilk 6 ay için 5.004,00 TL, ikinci 6 ay için 6.471,00 TL iken asgari ücret üzerinden yapılan yasal kesintiler toplamı ise 645,47 TL'dir.

Tablo 8: Kayıt Dışı İstihdamın 2023 Yılı İtibariyle SGK Gelirlerini Uğrattığı Sigorta Prim Kaybına Yönelik Hesaplamalar

2023 yılı için;	
İstihdam Sayısı	32.053.304 (65.683.000 % 48,8)
Kayıt dışı İstihdam Sayısı	32.053.304 × % 31,00 = 9.936.524 ¹⁵
Brüt Asgari Ücret (İlk 6 ay)	10.008,00 TL
Brüt Asgari Ücret (Son 6 ay)	13.414,50 TL
Kesintiler Toplamı (% 37,5) (işçi ve işveren payı toplamı)	(1.501,20+2,012.18) = 3.513,38%37,5 = 1.317,52 TL bulunur ¹⁶

2023 dönemi için hesaplamalar sonucunda; çalışabilir nüfus 65.683.000 kişi, istihdam sayısı 32.053.304 kişi ve kayıt dışı istihdamdaki kişi sayısı ise 9.936.524 kişi olarak bulunmuştur. Yine aynı döneme ait brüt asgari ücret ilk 6 ay için 10.008,00 TL, ikinci 6 ay için 13.414,50 TL iken asgari ücret üzerinden yapılan yasal kesintiler toplamı ise 1.317,52 TL'dir.

⁷ Hesaplamanın ait olduğu dönemin İstihdam sayısının bulunması ile istihdamdaki bu kişi sayısı ile yine ait olunan dönemin kayıt dışı istihdam oranı ile hesaplanmıştır.

⁸ 9.576.058 kişinin hesaplanmasına tarım sektöründe çalışanlar da dahil edilmiş kısmi süreli çalışan tarım işçileri de kayıt dışı istihdam olarak hesaplanmıştır.

⁹ 8.560.678 kişinin hesaplanmasında tarım sektöründe çalışanlar da dahil edilmiş kısmi süreli çalışan tarım işçileri de kayıt dışı istihdam olarak hesaplanmıştır.

¹⁰ Kayıt dışı istihdamın sağlık ekonomisini etkileme boyutunu göstermek amacıyla çalışanların kazançları 4/a kapsamında en alt düzey olan asgari ücretli olarak çalışan işçi ücretleri üzerinden hesaplanmıştır. Kayıt dışı istihdam kişi sayısı toplam nüfusun kayıt dışı istihdam oranıyla hesaplanması sonucu elde edilmiştir. Veriler TÜİK ve SGK veri tabanından alınmış Tablo ve hesaplamalar yazar tarafından yapılmıştır.

¹¹ 8.054.158 kişinin hesaplanmasında tarım sektöründe çalışanlar da dahil edilmiş kısmi süreli çalışan tarım işçileri de kayıt dışı istihdam olarak hesaplanmıştır.

¹² Kayıt dışı istihdamın sağlık ekonomisini etkileme boyutunu göstermek amacıyla çalışanların kazançları 4a kapsamında en alt düzey olan asgari ücretli olarak çalışan işçi ücretleri üzerinden hesaplanmıştır. Kayıt dışı istihdam kişi sayısı toplam nüfusun kayıt dışı istihdam oranıyla hesaplanması sonucu elde edilmiştir. Veriler TÜİK ve SGK veri tabanından alınmış Tablo ve hesaplamalar yazar tarafından yapılmıştır.

¹³ 8.357.274 kişinin hesaplanmasında tarım sektöründe çalışanlar da dahil edilmiş kısmi süreli çalışan tarım işçileri de kayıt dışı istihdam olarak hesaplanmıştır.

¹⁴ Kayıt dışı istihdamın sağlık ekonomisini etkileme boyutunu göstermek amacıyla çalışanların kazançları 4/a kapsamında en alt düzey olan asgari ücretli olarak çalışan işçi ücretleri üzerinden hesaplanmıştır. Kayıt dışı istihdam kişi sayısı toplam nüfusun kayıt dışı istihdam oranıyla hesaplanması sonucu elde edilmiştir. Veriler TÜİK ve SGK veri tabanından alınmış Tablo ve hesaplamalar yazar tarafından yapılmıştır.

¹⁵ 9.936.524 kişinin hesaplanmasında tarım sektöründe çalışanlar da dahil edilmiş kısmi süreli çalışan tarım işçileri de kayıt dışı istihdam olarak hesaplanmıştır.

¹⁶ Kayıt dışı istihdamın sağlık ekonomisini etkileme boyutunu göstermek amacıyla çalışanların kazançları 4/a kapsamında en alt düzey olan asgari ücretli olarak çalışan işçi ücretleri üzerinden hesaplanmıştır. Kayıt dışı istihdam kişi sayısı toplam nüfusun kayıt dışı istihdam oranıyla hesaplanması sonucu elde edilmiştir. Veriler TÜİK ve SGK veri tabanından alınmış Tablo ve hesaplamalar yazar tarafından yapılmıştır.

Yukarıdaki hesaplamalar, 2019-2023 dönemindeki eksik SGK priminin tahmini için yapılmıştır. Bu hesaplamalar Tablo 9'da gösterildiği gibidir.

Tablo 9: Türkiye'de 2019-2023 Yılı Kayıt Dışı İstihdamın Neden Olduğu Eksik SGK Primi

2019 İstihdam Sayısı	2019 Kayıt Dışı İstihdam Sayısı	2019 Brüt Asgari Ücret	2019 Kesintiler Toplamı
27.740.608	9.576.058	2.558,40	201,56
Kayıt dışı İstihdam Sayısı× Kesintiler Toplamı = Kayıt dışı Sigorta Prim Kaybı			
2019 yılı Toplam Kayıt dışı Sigorta Prim Kaybı = 9.576.058 × 201,56 = 1.930.150.250 TL			
2020 İstihdam Sayısı	2020 Kayıt Dışı İstihdam Sayısı	2020 Brüt Asgari Ücret	2020 Kesintiler Toplamı
26.329.380	8.054.158	2.943,00	231,86
Kayıt dışı İstihdam Sayısı× Kesintiler Toplamı = Kayıt dışı Sigorta Prim Kaybı			
2020 yılı Toplam Kayıt dışı Sigorta Prim Kaybı = 8.054.158 x 231,86 = 1.867.437.074 TL			
2021 İstihdam Sayısı	2021 Kayıt Dışı İstihdam Sayısı	2021 Brüt Asgari Ücret	2021 Kesintiler Toplamı
29.519.580	8.560.678	3.577,50	281,85
Kayıt dışı İstihdam Sayısı× Kesintiler Toplamı = Kayıt dışı Sigorta Prim Kaybı			
2021 yılı Toplam Kayıt dışı Sigorta Prim Kaybı = 8.560.678 x 281,85 = 2.412.827.094 TL			
2022 İstihdam Sayısı	2022 Kayıt Dışı İstihdam Sayısı	2022 Brüt Asgari Ücret	2022 Kesintiler Toplamı
31.183.858	8.357.274	5.004,00 (İlk 6 ay) 6.471,00 (Son 6 ay)	645,47
Kayıt dışı İstihdam Sayısı× Kesintiler Toplamı = Kayıt dışı Sigorta Prim Kaybı			
2022 yılı Toplam Kayıt dışı Sigorta Prim Kaybı = 8.357.274 x 645,47 = 5.394.369.650 TL			
2023 İstihdam Sayısı	2023 Kayıt Dışı İstihdam Sayısı	2023 Brüt Asgari Ücret	2023 Kesintiler Toplamı
32.053.304	9.936.524	10.008,00 (İlk 6 ay) 13.414,50 (Son 6 ay)	1.317,52
Kayıt dışı İstihdam× Kesintiler Toplamı = Kayıt dışı Sigorta Prim Kaybı			
2023 yılı Toplam Kayıt dışı Sigorta Prim Kaybı = 9.936.524 × 1.317,52 = 13.091.569.100 TL			

Kaynak: Hesaplamalar yazar tarafından yapılmıştır.

Tablo 3'teki veriler doğrultusunda Tablo 4, Tablo 5, Tablo 6, Tablo 7 ve Tablo 8 oluşturulmuştur. Bu Tablolarda yapılan hesaplamalar 2019-2023 yıllarındaki kayıt dışı istihdamın neden olduğu eksik SGK priminin ortaya konması amacıyla yapılmıştır. Tablo 9'da yapılan bu hesaplamalar sonucunda, 2019 yılında 4/a kapsamındaki çalışan için asgari ücret düzeyinde kayıt dışı istihdamın neden olduğu sigorta prim kaybının; 1.930.150.250 TL, kayıt dışı istihdam nedenli 2020 yılı sigorta prim kaybının 1.867.437.074 TL olduğu ve 2021 yılı için hesaplanan bu prim kaybının 2.412.827.094 TL olduğu hesaplanmıştır. Yine 2022 yılında kayıt dışı istihdam nedenli sigorta prim kaybı 5.394.369.650 TL iken 2023 yılı için bu kayıp 13.091.569.100 TL olarak hesaplanmıştır. Bu yıllar itibariyle sadece SGK primi (4/a)¹⁷ kapsamındaki çalışan için asgari ücret düzeyinde yapılan bu hesaplamalar sonucunda en düşük prim kaybı; 1.867.437.074 TL ile 2020 yılında kaydedilirken en yüksek prim kaybı ise 13.091.569.100,48 TL'lik eksik sigorta prim tutarı ile 2023 yılında kaydedildiği görülmektedir.

¹⁷ 4/a kapsamında çalışanlar kamu kurumları ya da özel sektörde işçi statüsünde çalışanlardır. 4/b kapsamında çalışanlar da kendi nam ve hesabına çalışan ve Bağ-Kur primi ödeyen çalışanlardır.

6. Sonuç ve Öneriler

Kayıt dışı ekonomi, genellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ortak sorunu ve evrensel bir mesele olmasına rağmen sınırları tam ve somut bir şekilde ortaya konulamamış bir olgudur. Birbirinden farklı çeşitli faaliyetleri kapsayan çok boyutlu ve karmaşık bir yapıya sahip olan bu kavram için literatürde de tam fikir birliği sağlanamaması nedeniyle literatürde bu farklı kavramlar birbirleri yerine de kullanılabilir. Birbirleri yerine kullanılan bu kavramlardan bazıları; gölge ekonomi, gri ekonomi, gizli ekonomi, enformel ekonomi, ikinci ekonomi, yasadışı ekonomi, kara ekonomi, paralel ekonomi, kayıt dışı ekonomi, yeraltı ekonomisi olarak ifade edilebilir. Kayıt dışı ekonominin Türkiye’de önemli bir bölümünü oluşturan kayıt dışı istihdamın olumsuz etkisi, ekonomi ve sosyal güvenlik sistemi üzerinedir.

2019 yılında 4/a kapsamındaki çalışan için asgari ücret düzeyinde kayıt dışı istihdamın neden olduğu sigorta prim kaybının; 1.930.150.250 TL olduğu ve 2019 yılı SGK finansman açığı olan 39.945 milyon TL’nin yaklaşık binde 5’ini karşılarken 2020 yılı için 1.867.437.074 TL olan sigorta prim kaybının ise 2020 yılı SGK finansman açığı olan 67.469 milyon TL’nin yaklaşık binde 3’ünü karşılamaktadır. Aynı şekilde bu tutarlardan 2021 yılı kayıt dışı istihdamın neden olduğu sigorta prim açığı 2.412.827.094 TL iken 2021 yılı SGK finansman açığının 21.613 milyon TL olduğu ve bu açığın yaklaşık %11’ini karşılarken 2022 yılında 5.394.369.650 TL olan sigorta prim kaybının yine aynı yıl SGK finansman açığı olan 39.732 milyon TL’nin ise yaklaşık 13,5’ini karşılamaktadır. 2023 yılı sigorta prim kaybı ise 13.091.569.100 TL ile 2023 yılı SGK finansman açığı 39.385 milyon TL’nin yaklaşık %33’ünü karşılamaktadır.

Sonuç olarak Türkiye’de 2002 dönemi ile (yüzde 52) 2022 döneminin (yüzde 26,8) kayıt dışı istihdam oranları seyrine bakıldığında; 2017 ve 2019 yıllarında küçük bir artış gösterdiği ancak genel olarak düşme eğiliminde olduğu ve 2023 yılında tekrar artışa geçerek yüzde 31 seviyesine ulaştığı anlaşılmaktadır. 2019 ve 2023 yılları dikkate alındığında ise 2019 yılında bu oranın yüzde 34,52 ile en yüksek seviyede olduğu görülürken 2022 yılında 26,8 oranıyla son 5 yılın en düşük seviyesinde olduğu görülmektedir. 2023 yılında ise bu oran tekrar artışa geçerek yüzde 31 seviyesine ulaşmıştır. Kayıt dışı istihdam oranının pandemi öncesi dönemde %34,52 seviyelerinde olduğu, Türkiye’yi 2020 yılında etkisi altına alan Covid-19 pandemisi ile birlikte bu oranın bir azalış trendine girdiği ve pandemi dönemi süresinde de (2020-2022) azalış trendinin aynı şekilde seyrettiği ancak pandeminin sona erdiği 2023 yılında ise yüzde 31 seviyeleri ile tekrar artışa geçtiği ifade edilebilir.

Pandemi döneminde kayıt dışı istihdamın azalma eğilimine girmesine ve pandemi dönemi dışındaki dönemler için kayıt dışı istihdam oranlarında yaşanan artışa, Covid-19 pandemi dönemi için Türkiye’de 7244 sayılı kanunda işgücü piyasası üzerine yapılan düzenlemelerin etkili olduğundan bahsedilebilir. Bu düzenlemeler, kısa süreli çalışma ödeneğinin koşulları gevşetilmiştir. Buna göre son 3 yıl içerisinde çalışanların 600 günlük prim ödeme şartı 450 güne indirilmiştir. İş sözleşmesinin en az 120 gün önce imzalanması şartı 60 güne indirilmiştir. Programdan yararlanmak isteyen firmalar için işten işçi çıkarılması yasaklanmıştır. Ayrıca, ilave istihdam teşviği ile genç, kadın, Mesleki belge sahibi olanların istihdamına yönelik teşviklerde istihdama yönelik Covid-19 pandemi dönemiyle birlikte hayatımıza giren ve istihdamdakileri korumaya ve kayıt dışındakileri kayıt altına yönlendirmeye yönelik tedbirlerdendir. Bu bağlamda Türkiye’de pandemi dönemini kapsayan 2020-2022 yılları nezdinde kayıt dışı istihdam ve işsizlik ile ilgili uygulamaya konulan maliye politikalarının kayıt dışı istihdam oranları üzerinde olumlu yönde etkisinin olduğu düşünülebilir. Bu açıdan değerlendirildiğinde kayıt dışı istihdam statüsünden istihdama geçildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim TÜİK’in yayınlamış olduğu işgücü istatistiklerinden 2019 yılı istihdam oranının yüzde 45,7 iken Türkiye’de pandeminin başladığı yıl olan 2020 yılında ise yüzde 2,9 oranında bir düşüşle yüzde 42,8’e gerilediği ifade edilebilir. Ancak 2021 yılında yüzde 4,2 oranında bir artışla yüzde 47,0 seviyesine, 2022 yılında yüzde 0,5 oranında bir artışla 47,5 seviyesine ve 2023 yılında ise yüzde 1,4 oranında bir artışla 48,9 seviyesine çıktığı söylenebilir.

Tüm bu değerlendirmelerin ardından Türkiye’de kayıt dışı istihdamın önlenmesi ya da indirilebilmesi için öneri getirmek gerekirse; öncelikle Türkiye’de kayıt dışılık nedenlerine daha çok eğilen çalışmalar yapılarak bu nedenlerin ortaya konması ve bu nedenler bağlamında çözüme ilişkin yeni politikalar oluşturulması gerekmektedir. Oluşturulacak bu politikaların pandemi sürecindeki gibi kısa vadeli tedbirler yerine uzun vadeli yapısal değişiklikler olmalıdır. Türkiye’de işgücü üzerindeki vergi, sigorta ve yasal yükümlülüklerin ağır olması, istihdamda da kayıt dışılığa doğru bir yol izlenmesine neden olmakta bu nedenle sadece ücretliler üzerindeki vergi, sigorta ve benzeri yükümlülüklerin hafifletilmesi ve istihdam üzerindeki maliyetlerin düşürülmesi gereklidir. Yine işverenler açısından istihdam ettikleri çalışanlar için ödedikleri prim oranları düşürülerek kayıtlı işçi çalıştırılmasını özendirici politikalar uygulanmalıdır. Asgari geçim indirimi kurumu yeniden getirilerek ya da benzer bir uygulama düzenlenerek brüt ücret üzerinden yapılan vergi ve kesintiler sonrası elde edilen net ücretin artırılması sağlanmalıdır. Mükelleflerin vergi ve prim cezalarına sık sık getirilen aflar nedeniyle beklentiye

girmesinin önüne geçilerek cezalar caydırıcı hale getirilmelidir. Türk vergi sistemi ile sosyal güvenlik mevzuatının herkesin anlayabileceği şekilde basitleştirilerek karmaşıklığın giderilmesi ile bürokratik işlemlerin olabildiğince azaltılması kayıt dışı istihdamın azaltılmasına ya da önlenmesine yardımcı olabilir. Yine kayıt dışı istihdamla mücadelede denetim oldukça önemli olup denetimlerin artırılarak, kurum ve kuruluşlarla koordineli şekilde çalışılması da kayıt dışı istihdamı önlemek için önerilebilir. Ancak daha öncede değinildiği üzere ülkelerin ekonomik, siyasi, sosyal, idari ve mali yapılarının iyi bilinmesinin o ülkenin kayıt dışı istihdamla mücadelesinde oldukça önemli rol üstlenmektedir. Bu nedenle ülkelerin kayıt dışı istihdamla mücadelesinde tüm bu yapıları dikkate alarak politikalar geliştirilmelidir.

Katkı Oranı Beyanı

Makale tek yazarlı olup tüm çalışma yazar tarafından yapılmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışmada herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan ederim.

Kaynakça

- Adam, M. C., & Ginsburgh, V. (1985). The effects of irregular markets on macroeconomic policy: some estimates for Belgium. *European Economic Review*, 29(1). 15-33.
- Akbulak, Y., & Tahtakılıç, A. K. (2003). Kayıt dışı ekonomi üzerine düşünceler. *Banka-Maliye ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 40(468), 17-41
- Akgün, M. (2015). *Türkiye'deki kayıt dışı istihdamın sosyal güvenlik sistemimize getirmiş olduğu yükler ve son yıllarda sosyal güvenlik kurumu tarafından uygulanan işveren teşviklerinin kayıt dışı istihdamı azaltmadaki rolü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Gaziantep.
- Aktan, C.C., & Işık, K. (2018). Sağlık hizmetlerinin sunumu ve alternatif yöntemler. www.canaktan.org.ekonomi/saglik-degisim-caginda/pdf.aktan/sunum-alternatif.pdf sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 28.04.2024.
- Altınbaş, İ. (2019). *Türkiye'de kayıt dışı ekonominin nedenleri, boyutları ve yarattığı sorunlar – seçilmiş dünya ülkeleri ile karşılaştırılması* (Yüksek lisans tezi) <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 17.04.2024.
- Atasever, M. (2014). *Türkiye sağlık hizmetlerinin finansmanı ve sağlık harcamalarının analizi 2002-2013 dönemi*. 983, Ankara: Sağlık Bakanlığı Yayınları.
- Belli, P., Shahriari H., & Curtio Medical Group (2002). qualitative study on informal payments for health services in Georgia. *Washington: World Bank, HNP Discussion Paper*, 1-63.
- Binbirkaya, İ. (2006). *Türkiye'de vergi denetimi ve kayıt dışı ekonomi* (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 25.04.2024
- Bunce, V.C. (2001). Medical savings accounts: progress and problems under. HIPAA, *Policy Analysis*, (411), 3-5.
- Cummiskey, D. (2008). Health care justice: the social insurance approach, M. Boylan (ed.) *International public health policy and ethics, Springer Science, Business Media B.V.*
- Çelikay, F. (2009). *Türkiye'de sağlık hizmetlerinin finansmanı açısından genel sağlık sigortası sisteminin etkinliği ve geleceği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Çelikay, F., & Gümüç, E. (2010). Türkiye'de sağlık hizmetleri ve finansmanı. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (1), 177-216.
- Çetintaş, H., & Vergil, H. (2003). Türkiye'de kayıt dışı ekonominin tahmini. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt: 4, Sayı:1, 15-30.

- Dam, M. M, Ertekin, Ş., & Kızılcıca, N. (2018). Türkiye’de kayıt dışı istihdamın boyutu: ekonometrik bir analiz. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(1), 293-318.
- Dixon, A., Langenbrunner, J., & Mossialos, E. (2004). Facing the challenges of health care, Josep Figueras et al (eds), *Health systems in transition: learning from experience* İçinde, 52-84, European Observatory on Health Care Systems Series.
- Ekin, N. (1995). Kayıt dışı ekonomi enformel istihdam.17, İstanbul: Ticaret Odası.
- Eralp, A. (2022). Türkiye’de kayıtlı ekonomi ile kayıt dışı istihdam oranı arasındaki ilişkinin sektörler itibariyle incelenmesi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi (Third Sector Social Economic Review)*, 57(2), 1027-1039.
- Eralp, A. (2023). Dynamic interactions between regional unregistered employment and macroeconomic variables in Türkiye: A Panel Var Analysis. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 13(2), 138-158.
- Erdal, İ. (2019). Türkiye’de kayıt dışı istihdam ve kayıt dışı istihdamla mücadele politikaları. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 225-246.
- Erkuş, H., & Karagöz, K. (2009). Türkiye’de kayıt dışı ekonomi ve vergi kaybının tahmini. *Maliye Dergisi*, (156), 126-140.
- Feige, E. L. (1990). Defining and estimating underground and informal economies: The new institutional economics approach. *World Development*, 18(7).
- Fidan, H., & Genç, S. (2013). Kayıt dışı istihdam ve kayıt dışı istihdama etki eden mikro faktörlerin analizi: Türkiye özel sektör örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9), 137-150.
- Gottret, P., & Schieber G. (2006). Health financing revisited: a practitioner’s guide, Washington: The World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/161389e5-e123-5c8d-9f2c-b5f96a1fa373/content> sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 05.04.2024.
- Görmüş, A. (2023). Türkiye’de kayıt dışı genç istihdamı: hane halkı işgücü istatistiklerinden cinsiyete dayalı bulgular. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 13(2), 159-178. <https://doi.org/10.32331/sgd.1408456>.
- Güler, H., & Toparlak, E. (2018). Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Vergi Politikalarının Sürdürülebilirliği Üzerindeki Etkisi, *İstanbul İktisat Dergisi*, 68, 161-179.
- Güloğlu, T. (2005). Türkiye’de kayıt dışı istihdam gerçeğine bir bakış. Cornell University. *International Programs Visiting Fellow Working Papers*, <http://digitalcommons.ilr.cornell.edu/intlvf> sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 20.05.2024.
- Gümüş, T. (2000). Dışsallık ve kayıtdışı ekonomi kavramına ilişkin bir değerlendirme. *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3/2000, 63-70.
- İlgin, Y. (1999). Kayıt dışı ekonomiyi tahmin yöntemleri ve Türkiye’de durum. www.kalkinma.gov.tr/Documents/ilginy.pdf sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 01.04.2024.
- İlgin, Y. (2002). Kayıt dışı ekonomiyi tahmin yöntemleri ve Türkiye’deki durum. *Planlama Dergisi*, Özel Sayı, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Immergut, E. M. (1992). *Health Politics: Interests and Institutions in Western Europe*. (Cambridge: Cambridge University Press).
- İstanbulluoğlu, H., Güleç, M., & Oğur, R. (2010). Sağlık hizmetlerinde finansman yöntemleri. *Dirim Tıp Dergisi*, 85(2), 86- 89.
- Karaarslan, E. (2010). Kayıt dışı istihdam ve neden olduğu mali kayıpların bütçe üzerindeki etkileri: Türkiye örneği. *Mali Hizmetler Derneği*, 7.

- Karakaş, İ. (2023). SGK denetimleriyle kayıt dışı istihdam yüzde 25'e düştü. <https://istanbulciaretgazetesi.com/tr/yazar-haber/sgk-denetimleriyle-kayit-disi-istihdam-yuzde-25e-dustu>. sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 25.05.2024.
- Kutzin, J., Cashin C., & Jakab M. (2010). Implementing health financing reform (lessons from countries in transition). *European Observatory on Health Systems and Policies*. United Kingdom.
- Metin, A., & Erdem, R. (2020). Sağlık sektöründe kayıt dışı ekonomi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11(28), 931-945.
- Mossialos, E, A. Dixon, Figueras, J., & Kutzin, J. (2002). Funding health care: options for Europe İçinde chapter one, funding health care: an introduction Elias Mossialos & Anna Dixon, Philadelphia: *Open University Press*, 1-30.
- Murray, C., & Frank, J. (2001). World health report 2000: a step towards evidence-based healthy policy. *Lancet*, 357(9269), 1698-1700.
- Mutlu, A., & Işık, A.K. (2012). *Sağlık Ekonomisine Giriş*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Normand C., & Busse R. (2002). Social health insurance financing, içinde E. Mossialos, A. Dixon, J. Figueras, J. Kutzin, Funding Healthcare: Options for Europe, Buckingham: *Open University Press*.
- OECD (1987). Financing and delivering health care: a comparative analysis of oecd countries. Paris: OECD.
- Oktar, M.K. (2004). Kayıt dışı istihdam ve sosyal güvenlik. *TBB Dergisi*, (53).
- Öğünç, F., & Yılmaz, G. (2000). Estimating the underground economy in Turkey. The central bank of the republic of Turkey. Ankara: *Discussion Paper*.
- Özgen, H., & Tatar, M. (2008). Sağlık hizmetleri finansmanında informel ödemeler. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 2008103-132.
- Reid, T.R. (2009). Four basic models of health care, Health: the big picture, the change agent.
- Reinhardt, U.E. (1990). Economic relationships in health care in OECD Health care systems in transition: The search for efficiency. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.
- Sarıca, A.O. (2006). *Kayıt dışı istihdam ve mücadele yöntemleri*. (Planlama Uzmanlığı Tezi). TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Sarıh, M. A. (2002). Türkiye'de kayıt dışı ekonominin boyutları, nedenleri, etkileri ve alınması gereken tedbirler. *Bankacılar Dergisi*, 41, 32-50.
- Savedoff, W. (2004). *Tax-based financing for health systems: options and experiences, geneva*. World Health Organization, 4.
- Savedoof, W., Savedoff, W.D., & Hussmann, K. (2006). Why are health systems prone to corruption?. *Global Corruption Report*, 3-24.
- Schneider, F., & Enste, F. D. (2000). Shadow economies: size, causes and consequences, *Journal of Economic Literature*, 38-79.
- SGK (2023). Kayıt dışı istihdam oranları. http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam sayfasından erişilmiştir. Erişim: 10.04.2024.
- SGK (2023). Kayıt dışı istihdam. http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam/genel_bilgi_sayfasından_erişilmiştir. Erişim Tarihi: 10.04.2024.
- Tatar, M. (2011). Sağlık hizmetlerinin finansman modelleri: sosyal sağlık sigortasının Türkiye'de gelişimi. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 103-133.
- T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Kurumu (2023). Brüt asgari ücret. <https://www.csgeb.gov.tr/asgari-ucret> sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 10.04.2024.

- Tosuner, M., & Demir, İ.C. (2008). Ege bölgesi'nin vergi ahlâkı düzeyi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(2), 355-373.
- Tudela, C., Launov, A., & Robin, M. (2018). *The fall in german unemployment: a flow analysis*, <https://www.iza.org/publications/dp/11442/the-fall-in-german-unemployment-aflowanalysis> sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 20.04.2024.
- TÜİK (2023). İşgücü istatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Aralik-2023-49379> sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 20.04.2024.
- Tütüncü, A., & Zengin, H. (2016). Türkiye'de kayıt dışı ekonominin boyutunun tahmini. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 17(2), 195-209.
- Us, V. (2004). Kayıt dışı ekonomi tahmini yöntem önerisi: Türkiye örneği, Türkiye ekonomi kurumu tartışma metni. 2004/17 <http://www.tek.org.tr> sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 15.04.2024.
- Yanici E., & İrem Ö. (2019). Türkiye' de kayıt dışı istihdam ve kayıt dışı istihdamla mücadele politikaları. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 225-246.
- Yenimahalleli, Y.G. (2007). *Sağlığın finansmanı ve Türkiye için sağlık finansman modeli önerisi* (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yereli, A. B., & Karadeniz. O. (2004). Kayıt dışı istihdam. <https://www.ahmetburcinyereli.com/KDI2004.pdf> sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 20.05.2024.
- Yıldırım, H., & Yıldırım, T. (2001). *Avrupa birliği sağlık politikaları ve Türkiye*. Ankara: Sağlık-Sen Yayınları.
- Yılmaz, G. A. (2016). Türkiye'de kayıt dışı ekonomi ve kamu maliyesine yansımaları. *International Congress on Political, Economic and Social Studies- ICPESS 2016*, 6, (s. 24-26), İstanbul.
- Wild, C., & Gibis, B. (2003). Evaluations of health interventions in social insurance-based countries: *Germany: the Netherlands, and Austria*, *Health Policy*, 63 (2003), 187-/196.
- William, C. H., & Shaw R.P. (2007). Social health insurance for developing nations, wbı development studies. *The International Bank for Reconstruction and Development*, The World Bank Washington, D.C., 1-172.